

Анотація досвіду роботи

*Проектні технології
як засіб пошукової роботи
з історії рідного краю*

**“Скажи мені, і я забуду.
Покажи мені, і я запам'ятаю.
Дай мені діяти самому,
і я навчуся.”**
Конфуцій

Розвиток науково-технічного прогресу призвів не тільки до технологізації виробничої галузі, а й втрутився у освітній процес. Сьогодні головним виміром якості функціонування освітньої системи має бути здатність молодого покоління повноцінно жити й активно діяти у новому світі, постійно самовдосконалюватись, адекватно реагувати на зміни, особливо у періоди технологічних та цивілізаційних проривів. За цих умов потрібна ідеологія самовизначення особистості, яка забезпечувала б проектування вірогідної моделі соціальної та індивідуальної поведінки людини в ситуації невизначеності. Цій потребі ідеально відповідає **проектна технологія**.

Проектна технологія – інноваційна методика, яка максимально активізує пізнавальну діяльність учня, розв'язує відповідні виховні та розвивальні завдання: стимулює творчу ініціативу, розвиває навички науково-пошукової роботи, розкриває різноманітні здібності учня, формує його активну життєву позицію. За методом проектів майбутнє, бо він ґрунтується на знанні потреб, інтересів та здібностей учнів, а все це разом здатне підвищити ефективність навчання і виховання.

У чому сила проектої діяльності? У тому, що це метод поєднання теорії з практикою, він пов'язує всю навчальну і виховну роботу з життям.

Проектна діяльність **учить вихованців:**

- проблематизації (формування проблеми і постановка завдань);
- цілевстановленню і плануванню змісту діяльності;
- проведенню дослідження (аналіз, синтез, висування гіпотези...)
- пошуку й відбору актуальної інформації;
- актуалізації та практичного застосування знань у різноманітних ситуаціях;
- презентації у різних формах;
- самоаналізу і рефлексії (результативності й успішності у розв'язанні життєвої

проблеми);

Мета навчання за проектною технологією – створення умов для самонавчання учнів, пробудження їхньої ініціативи, інтересів, устремлінь.

Основні вимоги, які висуває проектна технологія до її організації.

- 1) наявність значимої у дослідницькому, творчому плані проблеми (завдання), що потребує інтегрованих знань, дослідницького пошуку для її розв'язання;

- 2) практична, теоретична, пізнавальна цінність передбачуваних результатів;
- 3) самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність учнів;

- 4) структурування змістової частини проекту (з указуванням поетапних результатів);
- 5) використання дослідницьких методів: визначення проблеми досліджуваних завдань, що впливають з неї, висунення гіпотези їх розв'язання, обговорення методів дослідження, оформлення кінцевих результатів, аналіз отриманих даних, підбиття підсумків, коректування, висновки.

Проектна діяльність основана на впровадженні в навчально-виховний процес методу проектів – цільових завдань, розв’язання яких забезпечує спроектований кінцевий результат, оволодіння учнями знаннями, уміннями і навичками у процесі виконання практичних завдань.

Вибір освітньої технології – це завжди вибір стратегії, пріоритетів, систем взаємодії, тактик навчання та стилю роботи з учнем, і я вбачаю переваги методу проектів у можливості:

- ✚ розвивати індивідуальні пізнавальні здібності кожної дитини;
- ✚ надавати учням максимальний ступінь свободи у виборі змісту і форм роботи, складності завдань;
- ✚ максимально виявляти, ініціювати, використовувати індивідуальний досвід дитини;
- ✚ надавати рівні можливості всім учасникам проекту (адже кожен учень самостійно обирає для себе завдання і форму його виконання);
- ✚ активно стимулювати учня до самостійної освітньої діяльності, саморозвитку, самовираженню у ході виконання проекту;
- ✚ посилювати пізнавальний інтерес учня до кожного заняття, що завершується учнівським проектом;
- ✚ використовувати сукупність дослідницьких, пошукових, творчих методів, прийомів, засобів.

Метод проектів, враховуючи його основні положення, має великі переваги в проведенні пошукової роботи з історії рідного краю оскільки у пошуковій роботі, не обмеженій часом і програмою, справді можливе надання учням максимальної свободи у виборі як теми, так і змісту й форми виконання різноманітних завдань.

Метод проектів дозволяє реалізувати головні завдання позашкільного навчання які я ставлю перед собою:

- ➔ закріплення і розвиток знань про історичну науку;
- ➔ розвиток історичного мислення;
- ➔ вироблення уміння поповнювати знання з різноманітних джерел інформації; розвиток дослідницької діяльності учнів;

- ➡ розповсюдження досвіду творчої діяльності учнів.

Робота над проектом – практика особистісно орієнтованого навчання в процесі конкретної праці учня, на основі його вільного вибору, з урахуванням його інтересів. У свідомості учня це має такий вигляд: “Все, що я пізнаю, я знаю, для чого це мені потрібно і де я можу ці знання застосувати”. Для педагога – це прагнення знайти розумний баланс між академічними і прагматичними знаннями, уміннями та навичками.

Щоб сформувати інтерес у своїх вихованців до проектних завдань, процесу проектування, я використовую процедури:

- а) **пояснення суті проектного методу** — введення розширеного поняття проект на різноманітних прикладах;
- б) **демонстрація варіантів виконаних проектів** — ознайомлення зі змістом та обсягом проектів, вимогами до оформлення; акцентування уваги на елементах творчості (досягнення новизни, генерування варіантів, формування банків ідей); сильні і слабкі сторони представлених проектів; повідомлення критеріїв оцінювання виконаних проектів; розрізнення проектів за складністю (вибір об’єкта, обсяг розробок, трудомісткість виконання...);
- в) **анотування переліку можливих тем проектів** — демонстрація переліку тем; коментування можливих результатів; очікувані проектні рішення;
- г) **ознайомлення з процедурою оцінювання проектів** — публічний захист проектів; оцінювання проекту та його захисту; критерії оцінювання.

У свої пошуковій роботі з історії рідного краю я та мої вихованці використовуємо:

- ✓ інформаційні проекти
- ✓ пошукові, дослідницькі проекти
- ✓ практико-орієнтовані проекти

Інформаційні проекти. Спрямовані на збирання інформації про який-небудь об’єкт, явище, на ознайомлення учасників проекту з цією інформацією, її

аналіз та узагальнення фактів. Такі проекти потребують систематичної корекції у ході роботи над проектом.

До обов'язкових структурних елементів належать:

- ❖ мета проекту, його актуальність;
- ❖ методи отримання (архівні та літературні джерела, засоби масової інформації, бази даних, інтерв'ю, анкетування...) та обробки інформації (аналіз, узагальнення, зіставлення з відомими фактами, аргументовані висновки...);
- ❖ результат (презентація, стаття, реферат, доповідь, фото- та відеоматеріали...).

Пошукові, дослідницькі проекти. Вони повністю підпорядковані логіці дослідження і потребують чітко продуманої структури:

- ❖ тема дослідження, аргументація його актуальності;
- ❖ визначення предмета й об'єкта, завдань і методів дослідження;
- ❖ визначення методології дослідження;
- ❖ висунення гіпотез та шляхів розв'язання проблеми.

Практико-орієнтовані проекти. Відзначаються чітко визначеним із самого початку результатом діяльності учасників проекту, який зорієнтовано на соціальні інтереси самих учасників роботи (газета, відеофільм, документ, рекомендації...). Потребують продуманої структури, навіть сценарію діяльності учасників із визначенням функцій кожного. Дуже важливо добре організувати координаційну роботу через обговорення, корекцію спільних дій, презентацію отриманих результатів та можливих способів використання їх на практиці, зовнішню оцінку проекту.

Вибір проектів залежить від вікових особливостей учнів та спектру їхніх інтересів.

8-9 клас (інформаційні та дослідницькі проекти)

Характеристика: малий обсяг знань; занижена оцінка своїх можливостей; невміння шукати і знаходити необхідну інформацію; різка критика постановки завдання; відмова від допомоги; небажання і невміння працювати в групі; боязнь

неуспіху; обережність у виборі об'єкта; помітна залежність від консолідації групи; надання переваги ручній роботі під контролем голови.

Спектр інтересів: вибір знайомого або дійсно “потрібного” об'єкта; спроби оригінальності; бажання досягнути успіху; спрямованість на результат; цікавість.

10-11 клас (дослідницькі та практико-орієнтовані проекти)

Характеристика: достатній обсяг знань і практичного досвіду; прагнення до максимальної економії часу та сил на виконання; боязнь дефіциту інформації; ускладнення у виборі об'єкта; достатня воляова підготовленість; можливе саботування завдання; надання переваги виконанню роботи головою з перевіркою руками.

Спектр інтересів: прагнення досягнути процес; бажання випробувати свої можливості; прагматична цінність; очікування особистого успіху; передчуття творчості; виконання завдання без проблем.

Розпочинаючи роботу над проектом, я ставлю перед собою запитання, відповівши на які визначаю подальші етапи проектної діяльності:

- 1) **Хто?** (формування команди з учнів, що братимуть участь у проекті).
- 2) **Для чого?** (з якою метою проводиться проект).
- 3) **З ким?** (залучення до проекту відповідних фахівців).
- 4) **Коли?** (терміни виконання проекту).
- 5) **Як?** (пошуково-дослідницька робота з використанням різних джерел інформації, фондів музеїв, архівів, бібліотек, комп'ютерних ресурсів.)
- 6) **Що в результаті?**

Послідовність виконання проекту

№	Етапи роботи	Зміст діяльності учнів	Функції керівника
1	Підготовка до проектування. Визначення теми, мети й завдань проекту	Обговорення предмета з учителем, пошук необхідної додаткової інформації, визначення мети і завдань	1. Заява задуму. 2. Характеристика методу проектів. 3. Ознайомлення зі змістом проекту 4. Мотивація пошуку 5. Допомога в постановці завдань
2	Планування	1. Вироблення плану дій: <ul style="list-style-type: none"> • Визначення джерел інформації; • Вибір способів збирання інформації; • Вибір методів аналізу інформації; • Вибір засобів презентації результатів; • Формування уявлень про бажані результати (форма звіту); • Встановлення критеріїв оцінки результату і процесу; • Планування процедур; • Розподіл завдань між членами проекту. 2. Планування завдань.	1. Висловлення припущень. 2. Висунення пропозицій, ідей. 3. Корекція плану та завдань.
3	Дослідження	<ul style="list-style-type: none"> • Збирання інформації. • Вирішення проміжних завдань. • Спостереження за об'єктами. • Анкетування. • Робота з літературою. 	1. Спостереження за роботою. 2. Непряме керування діяльністю (поради, консультації...)
4	Результати	1. Аналіз інформації. 2. Формулювання висновків.	1. Корекція підсумкових матеріалів. 2. Спостереження за ходом обробки результатів та аналізу інформації.
5	Оформлення звіту. Підготовка до презентації.	1. Узагальнення та класифікація зібраних матеріалів. 2. Виготовлення ілюстративного матеріалу. 3. Підготовка презентаційних інформативних матеріалів. 4. Складання сценарію презентації.	1. Консультування 2. Корекція
6	Презентація	Показ результатів у формі усного звіту, звіту з демонстрацією матеріалів, письмового звіту...	1. Сприйняття звіту. 2. Постановка доцільних запитань.
7	Оцінка проектної діяльності та її результатів	1. Колективне обговорення. 2. Самооцінка результатів і процесу дослідження за встановленими критеріями	Оцінка зусиль, креативності, якості використання джерел, невикористаних можливостей, творчого потенціалу звіту.
8	Післяпроектні дії	1. Корекція. 2. Використання проектних результатів	Корекція навчальної та позанавчальної діяльності.

Інформаційний проект “Фотоісторія рідного краю”

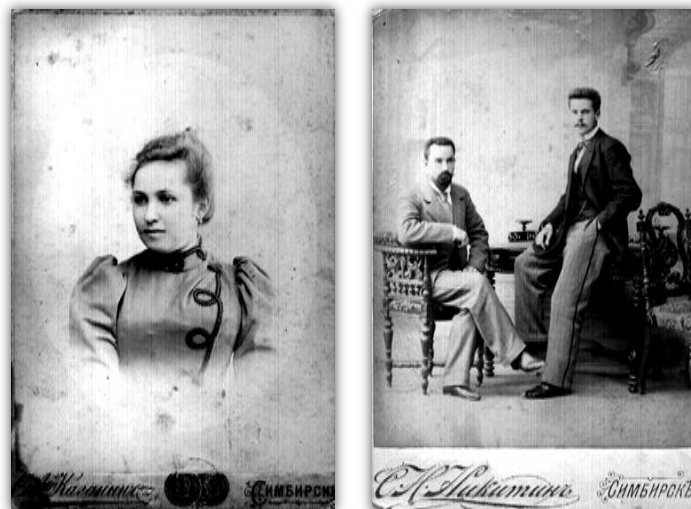
Мета: розширення джерельної, ілюстративної бази з історії рідного краю, дослідження історії розвитку фотографії на Канівщині.

Завдання проекту:

1. Пошук унікальних, старовинних фотографій;
2. Дослідження життєвого шляху осіб та історії об’єктів зображених на фотографіях;
3. Інформування громадськості про результати пошуку, ілюстрування історії рідного краю.

Результати проекту:

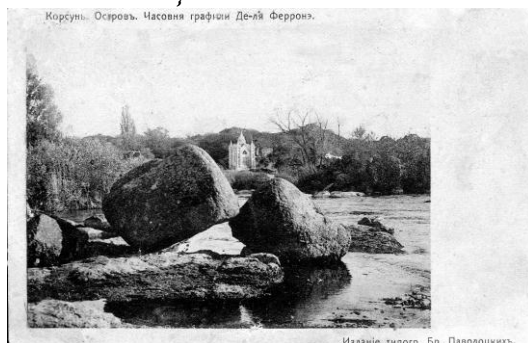
1. Зібрання унікальної колекції ілюстрацій та старовинних фотографій початку ХХ століття, серед яких варто відзначити підбірку фотографій з історії Канева та Трощинського цукрового заводу, комплекси родинних фотографій жителів с.Литвинець священника Іоанна Кремінського, селян Василя Небесного та Михайла Синьоокого, що зайняли достойне місце в експозиції шкільної краєзнавчої кімнати.

*Родинні фотографії сім'ї Розових
занесені до наукової картотеки музею «Симбірська фотографія»
Державного історико-меморіального музею-заповідника
«Батьківщина Леніна»*

Фотографії з колекції клубу «Вік» занесені до наукової картотеки Шевченківський національний заповідник (м.Канів)

Фотографія з колекції клубу «Вік» занесена до наукової картотеки Корсунь-Шевченківський історико-культурний заповідник

- Ініціювання створення та активна участь у творенні, на сторінках районної газети «Дніпрова Зірка», рубрики «Фотоісторія рідного краю». Започаткувала рубрику замітка про матроса Пономаренка Назара Павловича, учасника революційних подій 1917 року в Петрограді.

Матрос транспорту «Рци» Пономаренко Н.П.

- Дослідження історії життєвого шляху, на основі родинних та архівних фотографій, Розова Андрія Семеновича та Синьоокого Михайла Матвійовича покладені в основу пошукового проекту «В ім'я справедливості», лауреата Всеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції «Краса і біль України» за напрямком «З попелу забуття» (2009).

Пошуковий проект "Пам'ять не згасна"

Мета проекту: встановлення імен воїнів, що загинули та пропали безвісти в період Великої Вітчизняної війни на території сіл Литвинець та Ковалі Канівського району; вшанування пам'яті загиблих воїнів.

Завдання проекту:

1. Встановити імена воїнів, що загинули та пропали безвісти на території сіл Литвинець та Ковалі в період Великої Вітчизняної війни;
2. Уточнити біографічні дані відомих на початок проекту загиблих воїнів;
3. Інформувати громадськість про результати пошуку;
4. Налагодити зв'язки з родинами загиблих воїнів;
5. Вшанувати пам'ять загиблих воїнів.

Результати проекту:

1. Встановлено імена 72 воїнів Червоної армії, що загинули та пропали безвісти в період Великої Вітчизняної війни на території сіл Литвинець та Ковалі Канівського району;

2. Зібрано біографічну базу даних на загиблих воїнів;

3. Розкопано та перепоховано останки радянського солдата;
4. Уточнено на сайті Центрального архіву міністерства оборони Російської Федерації інформацію про місця загибелі Солодовченка О.М. (вважався безвісти пропавшим) та Безпалого Ф.Л. (вважався загиблим в с.Яхни)
5. Інформовано громадськість України та Росії про результати пошуку на сторінках засобів масової інформації: г. «Сільські вісті», тижневик «33 канал» (Вінницька область), г. «Зоря» (Краснолиманський район, Донецька область), г. «Дніпрова зірка» (Канівський район, Черкаська область), г. «Приоскольє» (Чернянський район, Белгородська область, Росія), г. «Новое время» (м.Северськ, Томська область, Росія)
6. Розшукано та встановлено зв'язки з родинами 11 загиблих воїнів, 7 родин вперше дізналися про місця поховання їхніх рідних, а 3 родини вперше побували на їх могилах:
 - Ткаченко Віктор Іванович (м.Северськ, Росія), з родиною, на могилі батька Ткаченка Івана Андрійовича в с.Ковалі
 - Перегуда Світлана Борисівна (м.Житомир) на могилі батька Букшованого Бориса Євгеновича в с.Литвинець
 - Молчанова Ольга (м.Санкт-Петербург, Росія) на могилі діда Базильова Матвія Петровича.

7. Ініційовано карбування гранітних плит з іменами нововстановлених загиблих воїв.

6. Створено власну «Книгу Пам'яті. с.Литвинець – с.Ковалі» до яких занесено імена нововстановлених загиблих воїнів.

В ході роботи над створенням «Книги Пам'яті. с.Литвинець – с.Ковалі» встановлені імена 32 односельчан (14 – уродженців с.Литвинець та 18 – уродженців с.Ковалі), які до цього часу залишалися невідомими.

До списків загиблих включено і ім'я Совгирі Миколи Трофимовича, уродженця с.Ковалі, який пропав безвісти в період радянсько-фінської війни (1939-1940 рр.), складової частини Другої світової війни.

Практико-орієнтований проект “Шкільна історико-краєзнавча кімната”

Мета проекту: створення шкільної історико-краєзнавчої кімнати, залучення учнівської молоді до збереження і вивчення історико-культурної спадщини рідного краю, формування освіченої розвиненої особистості та сприяння вихованню у неї патріотизму, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей українського народу.

Завдання проекту:

- 1) залучення учнів до пошукової, краєзнавчої, науково-дослідницької роботи;
- 2) залучення молоді до вивчення, охорони і пропаганди пам'яток історії рідного краю; до формування, збереження та раціонального використання Музейного фонду України;
- 3) формування в молоді соціально-громадського досвіду на прикладах історичного минулого рідного краю;
- 4) надання допомоги педагогічному колективу навчального закладу в упровадженні активних форм роботи; проведення культурно-освітньої роботи серед учнів та інших верств населення.

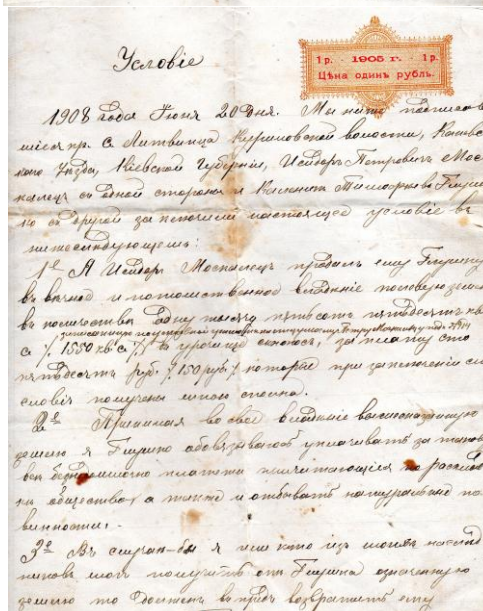
Результати проекту:

- ✓ Створено шкільну історико-краєзнавчу кімнату;
- ✓ Оформлено музейну експозицію історії сіл Ковалі та Литвинець

Шкільна історико-краєзнавча кімната

- ✓ Зібрано 349 оригінальних пам'яток історії та культури з історії рідних сіл, які формують основний фонд краєзнавчої кімнати і на основі яких побудована експозиція;

*Унікальні пам'ятки з історії с.Литвинець:
римська монета часів імператора Антоніна Пія (I-II століття) та
документи початку ХХ століття.*

- ✓ На базі шкільної історико-краєзнавчої кімнати проводяться різноманітні навчальні, виховні і методичні заходи районного та обласного рівня;

- ✓ За час існування кімнати (2007 рік) її відвідало близько тисячі гостей, в тому числі гості з Росії, Білорусії, Франції, Німеччини, народні депутати України.

Виступи на Всеукраїнських, обласних та міжрайонних конференціях і семінарах

21 вересня 2010 р. м. Черкаси.

Всеукраїнський семінар керівників Кримського, обласних, Київського та Севастопольського центрів туризму, краєзнавства та екскурсій.

Тема виступу: «Пошуково-дослідницька робота туристсько-краєзнавчого клубу «Вік»».

10 травня 2011 р. с. Сахнівка Корсунь-Шевченківський район.

IX Всеукраїнські педагогічні читання «Творча спадщина Олександра Захаренка у контексті гуманної педагогіки».

Тема виступу: «Ми патріоти своєї Батьківщини».

17 вересня 2009 р. Черкаси.

Обласна конференція працівників позашкільних навчальних закладів.

Тема виступу: «Позашкільне виховання дітей засобами пошуково-краєзнавчої роботи»

15 квітня 2010 р. Золотоноша.

Міжрайонна науково-практична конференція.

Тема виступу: «Форми і методи керівництва пошуково-дослідницькою роботою з учнівською молоддю».

10 жовтня 2012 р. с. Литвинець.

Педагогічний міст освітян Канівського та Корсунь-Шевченківського району.

Презентація діяльності туристсько-краєзнавчого кулубу «Вік».

Виступ на тему: «Позакласна робота - головний засіб виховання підростаючого покоління».

30 жовтня 2012 р. м. Корсунь-Шевченківський.

Конференція дійсних членів Малої Академії Наук Корсунь-Шевченківського району.

Виступ на тему: «Пошуково-дослідницька робота – найдієвіший шлях до вивчення свого минулого».

1 лютого 2013 р. м. Корсунь-Шевченківський.

Педагогічні зустрічі пам'яті О.А.Захаренка «Педагогічний спадок О.А.Захаренка – невичерпний скарб для нащадків».

Виступ на тему: «Пошукова робота, як засіб патріотичного виховання, в світлі ідей О.А.Захаренка»

Впровадження досвіду роботи

ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

СЕРТИФІКАТ

Баранник Володимир Васильович,

*учитель історії Литвинецької загальноосвітньої
школи I – III ступенів Канівської районної ради,*

за матеріали «Проектні технології у позакласній роботі з історії»

**визнаний лауреатом виставки «Освіта Черкащини – 2010»
і занесений до каталогу передового педагогічного досвіду**

Директор інституту

Н.М. Чепурна

м. Черкаси

Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників

СЕРТИФІКАТ

Баранник Володимир Васильович,

керівник гуртка Канівського районного Будинку школярів та юнацтва,

**за опис досвіду проведення архівної пошукової роботи
щодо встановлення імен загиблих героїв**

**визнаний лауреатом виставки «Освіта Черкащини - 2011»
і занесений до каталогу передового педагогічного досвіду**

Директор інституту

Н.М. Чепурна

м. Черкаси

Відділ освіти Канівської райдержадміністрації

Трипільська культура та Канівщина

Баранник Володимир Васильович
керівник туристсько-краєзнавчого
клубу «Вік»
Канівського районного
Будинку школярів та юнацтва

2013

Мета заняття:

1. Розширити знання про трипільську археологічну культуру;
2. Розкрити значення трипільської культури в історії України, та її місце в історії Канівщини;
3. Виховувати почуття гідності і поваги до власної історії;
4. Розвивати вміння аналізувати факти, робити висновки, висловлювати власні міркування.

План заняття

1. Трипільська культура – унікальне явище світової культури
2. Енциклопедія трипільської цивілізації
3. Реєстр пам'яток трипільської культури на Канівщині
4. Трипільська культура Канівщини очима В.Хвойки

*Ми тут жили ще до часів потопу.
Наш корінь у земну вростає вісь.
І перше, ніж учити нас, Європо,
На себе ліпше збоку подивись.
Ти нас озвала хутором пихато.
Облиш: твій посміх нам не допече,
Бо ми тоді вже побілили Хату,
Як ти іще не вийшла із печер.*
Б.Олійник

Хід заняття:

1. Трипільська культура – унікальне явище світової культури

1.1. Розповідь

На запитання, коли було створено світ, давні шумери відповідали: тоді, коли люди Країни (Шумеру) почали пекти хліб та плавити метал. А сталося це тоді, коли небо було відділене від землі. Для шумерів створення світу та створення аграрної цивілізації були певною мірою поняттями ідентичними. Давній індоєвропейський народ — елліни — пов'язували цивілізоване життя з існуванням хліборобства. Зерно вони розглядали як найбільший дарунок богині Деметри.

Саме зерно та містерії, в яких вони знаходять свої найбільші надії, є причиною того, що люди живуть не так, як дикі звірі. Як бачимо, в обох випадках хліборобство та розвиток перших ремесел розглядалися серед основних ознак виникнення цивілізації.

На теренах України такі досягнення як хліборобство та ремесла (металургія і металообробка, гончарство та ін.), пов'язані з яскравою і багатою трипільською культурою, датованою епохою енеоліту, тобто часом зародження найдавніших цивілізацій у планетарному масштабі.

За тисячу років до появи Шумерської цивілізації наші далекі предки використовували колісні візки, будували величезні поселення, вміли користуватися місячним календарем.

Досягнення Трипільської цивілізації, беззаперечно, зіграли величезну роль у розвитку людства, а матеріальні свідчення, які дійшли до наших днів говорять про те, що саме Трипілля було колискою індоєвропейських народів.

1.2. Перегляд відеофайлу «Трипільська культура».

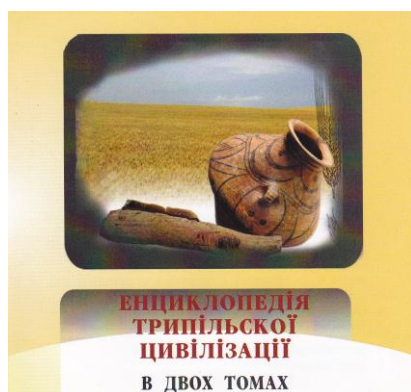
(Відеофайл створено на основі відеофільмів «Свет для мира» (Аеро-фільмс. 2004) та «Захоплення» (курсова робота студента Інституту кіно і телебачення І.Канівця)

1.3. Обговорення відеофайлу методом «Мікрофон» за запитаннями:

1. Чому вчені вважають трипільську археологічну культуру цивілізацією?
2. У чому полягає унікальність трипільської археологічної культури?

2. Енциклопедія трипільської цивілізації

2.1. Розповідь

Ідея та ініціатива створення Енциклопедії трипільської цивілізації належать С. М. Платонову та С. О. Таруті, відомим підприємцям, колекціонерам та меценатам. Енциклопедія є першою спробою створення зводу та систематизації усієї інформації, яка є нині в розпорядженні науковців, а також старожитностей, зібраних в музеях, наукових фондах та приватних колекціях. Її видання мало на меті познайомити читачів з однією із найбільш яскравих та знакових сторінок праісторії України.

Структурно Енциклопедія складається із вступного та енциклопедичного томів. Перший, вступний — з двох книг. Книга перша у 9 основних розділах містить загальні нариси історії дослідження, хронології, економіки, духовного життя, антропології, розвитку військової справи, та додатки. Друга книга першого

тому — це альбом найвидатніших старожитностей трипільської культури з Національного музею історії України, Львівського державного історичного музею, Одеського археологічного музею НАН України, фондів Інституту археології НАН України, Київського обласного археологічного музею, колекції «ПЛАТАР», бібліографія.

У другому, енциклопедичному томі пропонується понад 870 енциклопедичних статей, які охоплюють такі теми:

1.Персоналії: дослідники трипільської культури, колекціонери трипільських старожитностей, митці, чия творчість мала відношення до трипільської культури.

2.Пам'ятки трипільської культури: поселення, могильники, окремі видатні знахідки.

3.Наукові поняття та визначення, спеціальна термінологія, пов'язані з трипільською культурою та процесом її дослідження.

4.Музеї, заповідники та музейні колекції, приватні колекції трипільських старожитностей.

5.Науково-дослідні установи та археологічні експедиції, благодійні фонди «трипільського» спрямування

6.Наукові конференції, симпозіуми, які були присвячені дослідженням трипільської культури або мали важливе значення для її вивчення.

7.Виставки старожитностей трипільської культури.

8.Трипільська тема в нумізматиці та філателії.

2.2.Ознайомлення з структурою та змістом Енциклопедії трипільської цивілізації (робота в групах)

3. Реєстр пам'яток трипільської культури на Канівщині

3.1. Розповідь з демонстрацією зображень зразків посуду Канівської групи (додаток 2, 3)

КАНІВСЬКА ГРУПА - група пам'яток трипільської культури (етапи VII та CI, кінець V — третя чверть IV тис. до н.е.). Поширена у Середньому Подніпров'ї на Канівщині, в басейні Росі. Виділила Пассек Т. С.

Утворилася внаслідок розселення в Подніпров'ї трипільських племен небелівської групи. Відомо до 30 поселень: Пекарі (I-II), Хатище, Новоселиця, Суха Бобриця, Переможниця та ін. Поселення площею від 2 до 40 га; забудовані переважно глинобитними наземними житлами каркасно-стовпової конструкції. Досліджено також заглиблені в землю житла та господарські споруди.

Особливістю керамічного комплексу є переважання розписного посуду (темно-коричневою фарбою по жовтогарячому ангобу), виготовленого з відмуленої глини із специфічними сюжетами розпису (біжуча спіраль, зооморфні мотиви). Мальований посуд з поселень канівської

групи поширених у сусідніх групах трипільського населення — коломийщинській, чапаївській, лукашівській, григорівській.

Співіснували з трипільськими пам'ятками томашівської групи, чапаївського типу, коломийщинської групи та григорівської групи, дніпро-донецькою та середньостогівською культурами. Можливо, частина населення канівської групи взяла участь у формуванні трипільських пам'яток лукашівського типу на лівому березі Дніпра.

Фрагмент експозиції трипільської культури Канівського історичного музею

3.2. Ознайомлення з експонатами трипільської культури шкільної краєзнавчої кімнати.

Які відчуття викликають у Вас пам'ятки трипільської культури?

3.3. Ознайомлення з реєстром пам'яток трипільської культури на Канівщині.

Метод «Карусель». Учні отримують інформацію про 3 пам'ятки трипільської культури на Канівщині (Додаток 1) і в процесі спілкування між собою обмінюються інформацією.

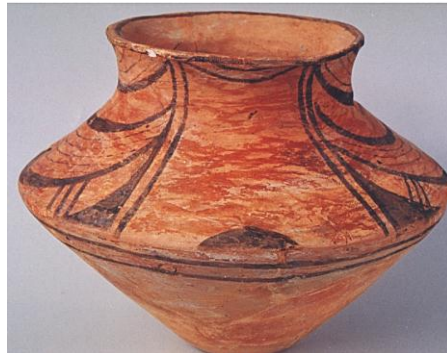
Гра «Хто більше». Після завершення обміном інформації вихованці повинні нанести на карту Канівського району пам'ятки, які вони запам'ятали.

4. Трипільська культура Канівщини очима В.Хвойки

В.Хвойка (8.02.1850 - 2.11.1914) - видатний український вчений-археолог. Єдиною втіхою і метою його життя стали археологічні розкопки, спроба відтворити найстародавнішу історію, докопатись до коріння появи східних слов'ян на цій землі. Його розкопки охоплюють величезні території України, в тому числі і Канівщини. В 1897 році Вікентій Хвойка відкриває поселення трипільської культури поблизу сіл **Грищенці, Пекарі, Хмільна**, а в 1901 році відкриває і проводить розкопки поселення поблизу с. **Кононча**.

Фрагменти посуду Канівської групи з колекції В.Хвойки (НМІУ)

Розписний кубок Канівської групи

Робота з документом (додаток 4): В.В.Хвойко Розкопки 1901 р. в області трипільської культури. Розкопки біля села Кононча Черкаського повіту Київської губернії.

Які факти свідчать про те, що розкопане В.Хвойкою поселення відноситься до Трипільської культури?

Академік М.Біляшівський на початку ХХ століття заявив: *«Ми повинні бути вдячні В.Хвойці за те, що своїми зусиллями і енергією він зберіг від знищення, зберіг для науки, ті дорогоцінні залишки минулого життя нашого краю, зберігати які ми самі не вміємо»*.

Чи актуальні слова академіка Біляшівського в ХХІ столітті?

Чому Ви така вважаєте?

Що потрібно робити для збереження історичної пам'яті?

Додаток 1. Реєстр пам'яток Трипільської культури на Канівщині

м. Канів

Новоселиця I

Займає частину плато мисовидного підвищення берега Дніпра (висота до 10 м) у північно-західній частині міста. Відстань до Дніпра — 1,3 км. Значна територія зруйнована новобудовами кін. 1960—1980-х рр., а також садибами району Новоселиця. Площа становила, ймовірно, не менш 9 га, розміри ділянки, що збереглася, 200x150 м. Виявлено І. О. Післарієм 1968 р. Ним було зафіксовано наземні будівлі, землянки й напівземлянки. 1990-х рр. рятувальні роботи проведені співробітниками КІМ під керівництвом А. Б. Петропавловського. 1994 р. обстежувалось В. О. Петрашенко та В. Козюбою, а в 2002 р. — Е. В. Овчинниковим. З пам'ятки походить велика колекція кераміки, антропоморфної пластики, знарядь з кістки, рогу, каменю. Матеріали зберігаються в музеях м. Канева. Найяскравіша пам'ятка канівської локальної групи (етап СІ).

Новоселиця II

Багатошарове поселення на Пн-Зх околиці міста (район Новоселиця) над заплавою Дніпра. Площа близько 4 га. Відкрито у 1993 р. працівниками КІМ. 1994 р. обстежувалось В. О. Петрашенко та В. Козюбою, а в 2002 р. — Е. В. Овчинниковим. Матеріали відносяться до трипілья, ранньоза-лізного, зарубинецького (?), давньоруського часу. Трипільський шар зруйнований в наступні історичні періоди. Етап СІ.

вул. Леніна

Центральна частина міста на розі вул. Воровського та Леніна у східного підніжжя Дніпрової гори, на верхній частині мисовидного майданчика площею близько 2 га. Площу встановити не вдалося. Відкрито у 1970-х роках А. Б. Петропавловським. На сьогодні повністю зруйноване та знаходиться під новозбудованим Будинком зв'язку. Інформація надана О. І. Шостиком.

вул. Гагаріна

Багатошарове поселення на захід від центру міста на плато (урочище Ланок) поміж двома глибокими ярами. Висота над заплавою Дніпра понад 20 м. Площа близько 6 га. Пам'ятка відкрита А. І. Тере-ножкіним у 1953 р. Трипільський шар зафіксовано А. Б. Петропавловським. 1993—94 рр. охоронні розкопки вела Л. О. Циндровська. Досліджені об'єкти трипілья (заглиблена будівля, господарчі ями), епохи бронзи, ранньозалізного часу, зарубинецької культури та давньоруський могильник. З пам'ятки походить колекція кераміки, антропоморфної пластики, знарядь з кістки, рогу, каменю. Матеріали зберігаються в фондах КІМ. Пам'ятка відноситься до канівської локальної групи (етап СІ).

Берестовецький яр

Південна околиця міста, на полі по ліву сторону Берестовецького яру, на південь від вул.Пушкіна. 1992—94 роках А. Б. Петропавловським та працівниками КІМ тут були знайдені поодинокі фрагменти трипільської кераміки. Площа становить близько 2 га. Інформація надана О. І. Шостиком.

Пилипенкова гора

Багатошарове поселення у східній околиці міста між передмістям Бессарабія і Тарасовою горою на т.зв. Пилипенковій горі. Висота над рівнем Дніпра вище 60 м, площа близько 2 га. Матеріали трипільля вперше знайдені у 1948 р. В. А. Богусевичем. Під час розкопок М. М. Бондаря і Є. В. Максимова 1966—70 рр. виявлені культурні шари: трипільля, енеолітична кераміка типу Пивихи, середньодніпровська та зарубинецька культури. Об'єкти доби міді—бронзи повністю зруйновані зарубинецьким поселенням.

БМУ-5 Північно-західна околиця міста.

Займає одне з платоподібних підвищень над заплавою Дніпра. Поселення частково знаходиться під приміщеннями будівельно-монтажного управління № 5 (БМУ-5) та городами. Відкрите у 1994 р. працівниками КІМ Матеріали розвідок зберігаються у фондах КІМ. В експозиції музею знаходяться декілька відреставрованих посудин, отриманих під час рятувальних робіт у 1995 р. Пам'ятка відноситься до найпізнішої фази канівської локальної групи (кінець етапу СІ).

гора Московка.

Багатошарова пам'ятка над сучасним адміністративним центром міста на площі ім. Ленінського комсомолу. Займає мис корінного берега Дніпра (висота 40 м). Площа близько 1,5 га. У Х—ХІІІ ст. тут містилось давньоруське городище, а з ХІV ст. частину гори займав Канівський замок. 1945 р. пам'ятка досліджувалась Т. С. Пассек. 1947—49 рр. розкопувалась під керівництвом В. А. Богусевича і Р. І. Виезжаєва. Виявлено культурні шари: доби бронзи, скіфського, зарубинецького, давньоруського та пізньосередньовічного часу. 1968 р. М. І. Корнієнком в центральній частині городища знайдено декілька трипільських глинобитних «площадок».

Костянецький яр

Багатошарове поселення на Зх околиці міста на Пд-Сх від передмістя Костянець в урочищі Той Куток на мисоподібному плато. Площа становить 6 га. Знайдено матеріали пізньої бронзи, раннього залізного віку та давньоруського часу. Найбільш потужний культурний шар — трипільля. Відкрито у 1989 р. А. Б. Петропавловським. 1994 р. обстежувалось В. О. Петрашенко та В. Козюбою. Матеріали зберігаються в фондах КІМ. Одна з найпізніших пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

с. Бобриця

Трипільське та пізньосередньовічне поселення в південній частині с. Бобриця у місці впадіння р. Бобриця в Дніпро (урочище Хутір) на схилі берега Дніпра висотою 2—6 м. Східна частина руйнується водосховищем, західна зайнята садибами села. Площа розповсюдження матеріалу становить 150x200 м. Відкрите М. Є. Іщенко 1960-ті роки. У 1990-х рр. обстежувалось співробітниками КІМ, 1994 році — В. О. Петрашенко та В. Козюбою, в 2002—2003 рр. — Е. В. Овчинниковим. Матеріали розвідок зберігаються у фондах КІМ. Пам'ятка відноситься до канівської локальної групи (етап СІ).

с. Бучак

Скіфське городище на г. Віха за 2,3 км на південь від пристані с. Бучак та за 1,3 км від берега Дніпра. Пам'ятка згадується у В. Б. Антоновича, досліджувалось Н. П.

Шевченко у 1989—91 рр. Під час розкопок городища виявлені трипільські матеріали, які представлені поодинокими уламками кераміки. Етап СІ (?).

с. Григорівка

Ігнатенкова гора

Розташовано на високому мисоподібному виступі плато під назвою Ігнатенкова гора над Дніпром за північно-західною околицею села. Висота біля 30 м над рівнем Дніпра. Її розміри — 300x150 м. Пам'ятку відкрито у 1945 р. Т. С. Пассек. Повторно відкрито під час розвідки І. Г. Шовкопляса і Є. Ф. Покровской у 1960 р. Невеликі розкопки на поселенні здійснив М. М. Шмаглій 1961 р. Стационарне дослідження проведено 1993 р. Н. Б. Бурдо і М. Ю. Відейко, знято топографічний та геомагнітний плани. Розкопано 16 ям розмірами від 1x1 до 9,5x5 м і глибиною від 0,3 до 1 м. Залишки наземних глинобитних жител відсутні. Етапу СІ.

урочище Хатище

Знаходиться в 1,5 км від північної околиці с. Григорівка на мисоподібному виступі плато, утвореному відрогами верхів'я Чернечого Яру в урочищі Хатище, у 1,3 км від берега Дніпра. Висота мису 220 м. Площа становить 250x160 м. Пам'ятку відкрито 1979 р. Д. Я. Телегіним, у 1986 р. обстежено розвідкою Т. А. Бобровського. 1993 р. Відейко М. Ю. провів геомагнітну зйомку і розкопки двох сильно пошкоджених наземних будівель (розміри решток 3 кв.м, 2,1 кв.м) та декількох заглиблених об'єктів. У 1995 р. пам'ятку обстежено М. О. Суховим, в 2003 р. — О. І. Шостиком і Е. В. Овчинниковим. Поселення майже повністю знищене під час війни та внаслідок ерозії. Відноситься до пам'яток канівської локальної групи і датується кінцем етапу ВІІ (за М. Ю. Відейко) або другою половиною етапу СІ (за Е. В. Овчинниковим).

урочище Дякове поле

Давньоруський ґрунтовий могильник ХІ—ХІІІ ст. і трипільське поселення на похилому схилі берега Дніпра в 1,7 км на північний захід від пристані в с. Григорівка. Пам'ятку відкрито у 1986 р. і досліджено розкопками (1986—89). В. О. Петрашенко. Зафіксовано рештки глинобитного трипільського житла. Поселення зруйновано давньоруським могильником та сучасною оранкою. У 1995 р. пам'ятку обстежено М. О. Суховим, в 2003 р. — О. І. Шостиком і Е. В. Овчинниковим. Відноситься до пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

Григорівка.

Багатошарове поселення в південно східній частині села на краю тераси правого берега Дніпра висотою 4—5 м. Більша частина зайнята садибами, розмивається водами Канівського водосховища. Культурні шари: трипільля, ранньослов'янський час, Давня Русь. Виявлено у 1986 р. Т. А. Бобровським. У 1993 та 1995 рр. пам'ятку обстежено М. О. Суховим, у 1998 р. Петрашенко В. О., у 2003 р. — Шостиком О. І. і Е. В. Овчинниковим. Під час розвідок матеріали трипільля виявлено на площі 300x150 м.

с. Грищинці

урочище Кузьки

Розташоване на плато в урочищі Кузьки (Кузькове) на південний захід від села за великим яром, що проходить від поселення з півночі. Площа пам'ятки становить 230x120 м. Поселення відкрито у 1945 р. Т. С. Пассек. Обстежено в 2003 р. — О. І.

Шостиком і Овчинниковим Е. В. Відноситься до пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

урочище Кам'янка

Поселення трипільської та скіфської культур розташоване на північ і північний схід від центра села в урочищі Кам'янка (Прусія) на схилі плато. Площа становить понад 500х150 м. Трипільське поселення частково перекрито скіфським. Вперше згадується В. В. Хвойкой у 1897 р. Повторно відкрито у 1945 р. Т. С. Пассек, зафіксовано розташування жител по колу. Обстежувалось у 1990-х рр. співробітниками КІМ, М. О. Суховим, в 2003 р. — О. І. Шостиком і Е. В. Овчинниковим. Матеріали зберігаються в фондах КІМ. Одна з найпізніших пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

с. Зарубинці (зараз не існує)

Розташоване між Зарубским городищем (урочище Монастирок) та Ба-туровою горою на східному схилі плато, за 0,75 км на захід від Батурової гори та 2,7 км на північний схід від с. Луковиця. Площа пам'ятки становить 300х150 м. Поселення відкрито під час розвідки М. Ю. Брайчевського та Кравченко Н. М. у 1960 р. У 1990-х рр. пам'ятку обстежено В. О. Петрашенко, М.О.Суховим, в 2003 р. — Шостиком О. І. і Е. В. Овчинниковим. Відноситься до пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

с. Зарубинці (зараз не існує)

Займає ділянку плато на захід від Батурової гори. З заходу проходить Яр Пугачка. Висота над рівнем Дніпра 80 м. Площа становить 400х250 м. Поселення відкрито Є. В. Максимовим та В. О. Петрашенко. В підйомному матеріалі знайдено фрагмент мідного серпа. У 1995 р. пам'ятку обстежено М. О. Суховим, в 2003 р. — Шостиком О. І. і Овчинниковим Е. В. Етап СІ (?).

с. Зарубинці (зараз не існує)

Розташоване на плато на південний захід від Батурової гори. Територія пам'ятки площею 500х200 м з усіх сторін оточена ярами. Відкрито у 1995 р. М. О. Суховим, обстежено в 2003 р. — О. І. Шостиком і Овчинниковим Е. В. Етап СІ (?).

с. Ковалі

Знаходиться в окрузі с. Ковалі (більш точної прив'язки немає). Матеріали з поселення зберігаються в фондах КІМ. Відноситься до пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

с. Кононча

Розташоване на мисоподібному виступі плато, що височить з півночі над селом та заплавою р. Рось. Висота не менш 50 м. Площа становить 150х50 м. Східна ділянка перекрита слов'янським та давньоруським поселеннями. Відкрито і розкопано В. В. Хвойкой у 1901 р. Повторно відкрито у 1945 р. Т. С. Пассек. Обстежено 1970 р М. М. Бондарем та Максимовим Є. В., в 2003 р. Шостиком О. І. і Е. В. Овчинниковим. Матеріали зберігаються у фондах кафедри археології та музеєзнавства КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Відноситься до пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

с. Лука

Знаходиться на високому (понад 100 м) підвищенні лівого берега р. Рось (т.зв. Рябкова гора), що височить над селом. Відкрито О. І. Тереножкіним у 1953 р., ім

же визначено приблизні розміри — 1 км у поперечнику. Досліджувалось М. М. Бондарем (1959), І. Л. Сердюковою і Т.М.Ткачуком (1987), О. І. Шостиком і Е. В. Овчинниковим (2003). Підйомний матеріал зафіксовано на площі 300x200 м. Матеріали зберігаються у фондах кафедри археології та музеєзнавства КНУ ім. Т. Шевченка. Відноситься до пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

с. Межиріч

Багатошарове поселення розташоване на північно-східній околиці села на виступі лівого берега р. Рось. Площа становить 250x100 м. Культурні шари: трипільля, епоха бронзи, ранньозалізний вік. Пам'ятка досліджувалась Довженком В. И. та О. М. Приходнюком (1973), І. Л. Сердюковою і Ткачуком Т. М. (1987).

с. Пекарі

Пекарі I

Багатошарове поселення на захід від центру села на підвищеному плато в урочищі Низька гора. Площа становить 400x100 м. Відкрито у 1945 р. Т. С. Пассек. Розвідки та розкопки велися М. М. Бондарем та Є. В. Максимовим у 1959, 1966—68 рр. Обстежено в 2001 р. Е. В. Овчинниковим і М. В. Квітницьким. Культурні шари: трипільля, кераміка типу Пивихи, рання бронза, скіфська культура та ранні слов'яни. Трипільський шар зруйнований в наступні історичні періоди. Матеріали з розкопок та розвідок зберігаються у фондах кафедри археології та музеєзнавства КНУ ім. Т. Шевченка. Відноситься до пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

Пекарі II

Знаходиться на північній околиці с. Пекарі на високому (понад 50 м) виступі плато на правому березі Дніпра. Площа становить 7,5 га. Вперше згадується В. В. Хвойкой у 1897 р. Розвідки на поселенні роводили Т. С. Пассек (1945), співробітники КІМ (1990-ті рр.). Розкопки проводили М.М. Бондар (1957—1958) та Е. В. Овчинников (2001—2002). Розкопано 3 наземних житла, 1 напівземлянка — майстерня по обробці крем'яних знарядь. Зафіксовано розташування жител по колу, наземні будівлі однокамерні (7x2 м) та двокамерні (9x6 м). Заглиблена будівля розташована в центрі поселення. Розміри 13,5x11 м, глибина від денної поверхні 1,5 м. Матеріали зберігаються у фондах кафедри археології та музеєзнавства КНУ ім. Т. Шевченка і КІМ. Відноситься до третьої фази канівської локальної групи (друга половина етапу СІ).

с. Полствин

Знаходиться на південній околиці села на невисокому плато, оточеному неглибокими балками. Відстань до р. Росави близько 1 км. Поселення відоме з 1960-х рр. Площа становить близько 1 га. Поселення відкрите Н. В. Линка під час розвідки 1948 р., вказано О. І. Шостиком. Обстеження проведено П. С. Шидловським і Овчинниковим Е. В. в 2002—2003 рр. Виявлено рештки наземного житла довжиною близько 10 м. Відноситься до пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

с. Селище (зараз не існує)

Селище I

Багатошарове поселення на березі Дніпра між с. Студенець та с. Бу-чак. Розташоване на полі, обмеженому ярами. Виявлене розвідкою М. М. Бондаря та Є.

В. Максимова 1968 р. Ними ж у 1969—70 рр. проведено розкопки, виявлено культурні шари: трипілья, скіфського часу, зарубінецької культури та Давньої Русі. Матеріали концентрувалися на площі 90х40 кв.м. Трипільські матеріали представлені поодинокими уламками кераміки. Етап СІ (?).

Селище II

Трипільське та скіфське поселення на краю плато високого (біля 70 м) берега Дніпра на північний схід від с. Студенець. Відстань до Дніпра 300—350 м. Відкрита 1972 р. Є. В. Максимовим, Бондарем М. М. та Е. А. Петровською. Етап СІ (?).

с. Таганча

Розташоване на плато на північній околиці села. Поселення займає площу близько 500х600 м. Пам'ятку виявлено у 1994—95 рр. при корчуванні колгоспного саду, вказано О. І. Шостиком. Обстежено Е. В. Овчинниковим в 2003 р. Відноситься до пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

с. Тростянець

Багатошарове поселення на високому виступі плато, оточеному ярами. Розташоване через яр на південь від с. Тростянець. Нижню частину поселення перекривають культурні шари: скіфи, слов'яни, Давня Русь. Площа становить 400х300 м. Пам'ятку відкрито О. І. Шостиком, обстежено в 2003 р. Е. В. Овчинниковим. Трипільський шар відноситься до пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

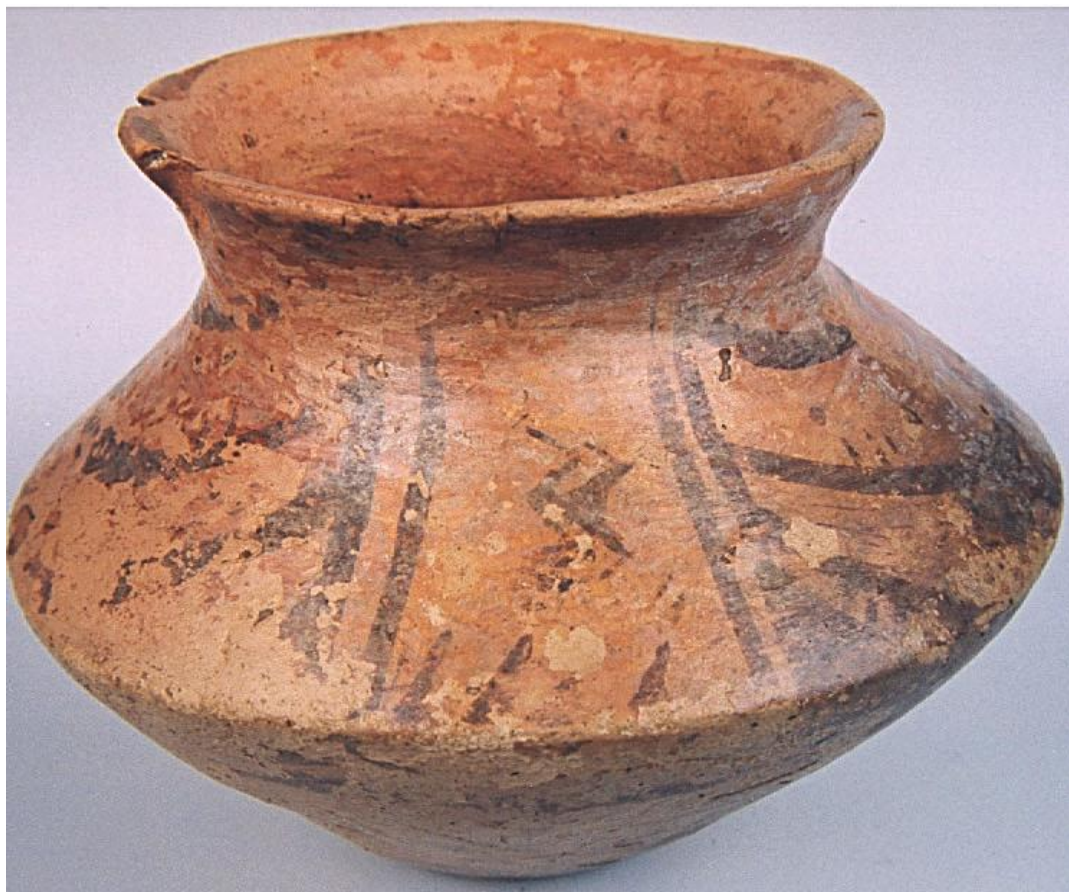
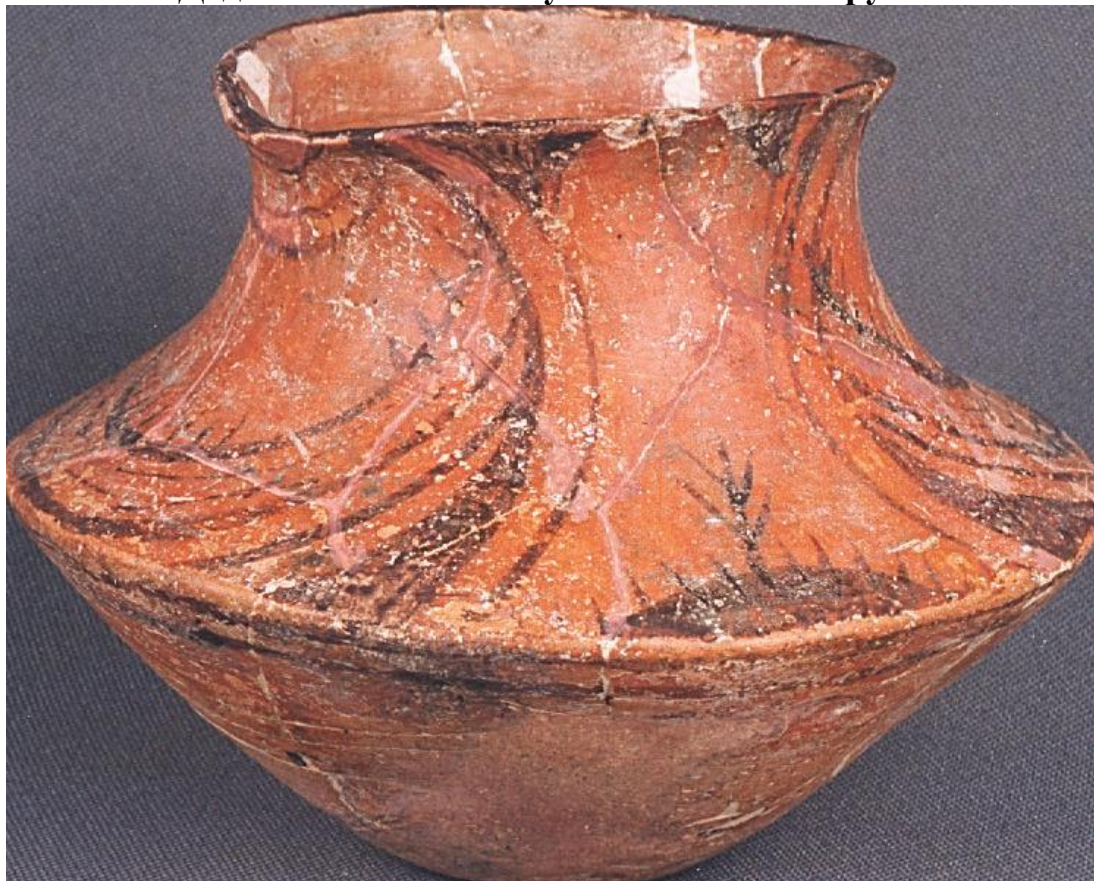
с. Хмільна

Розташоване на плато на південний захід від середини села, високо над пересохлим руслом лівої притоки р. Рось (180 м над рівнем Дніпра). Площа пам'ятки становить 400х200 м. Вперше згадується В. В. Хвойкой у 1897 р. Повторно відкрито Т. С. Пассек у 1945 р. Обстежено у 2003 р. Овчинниковим Е. В. і О. І. Шостиком. Відноситься до пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

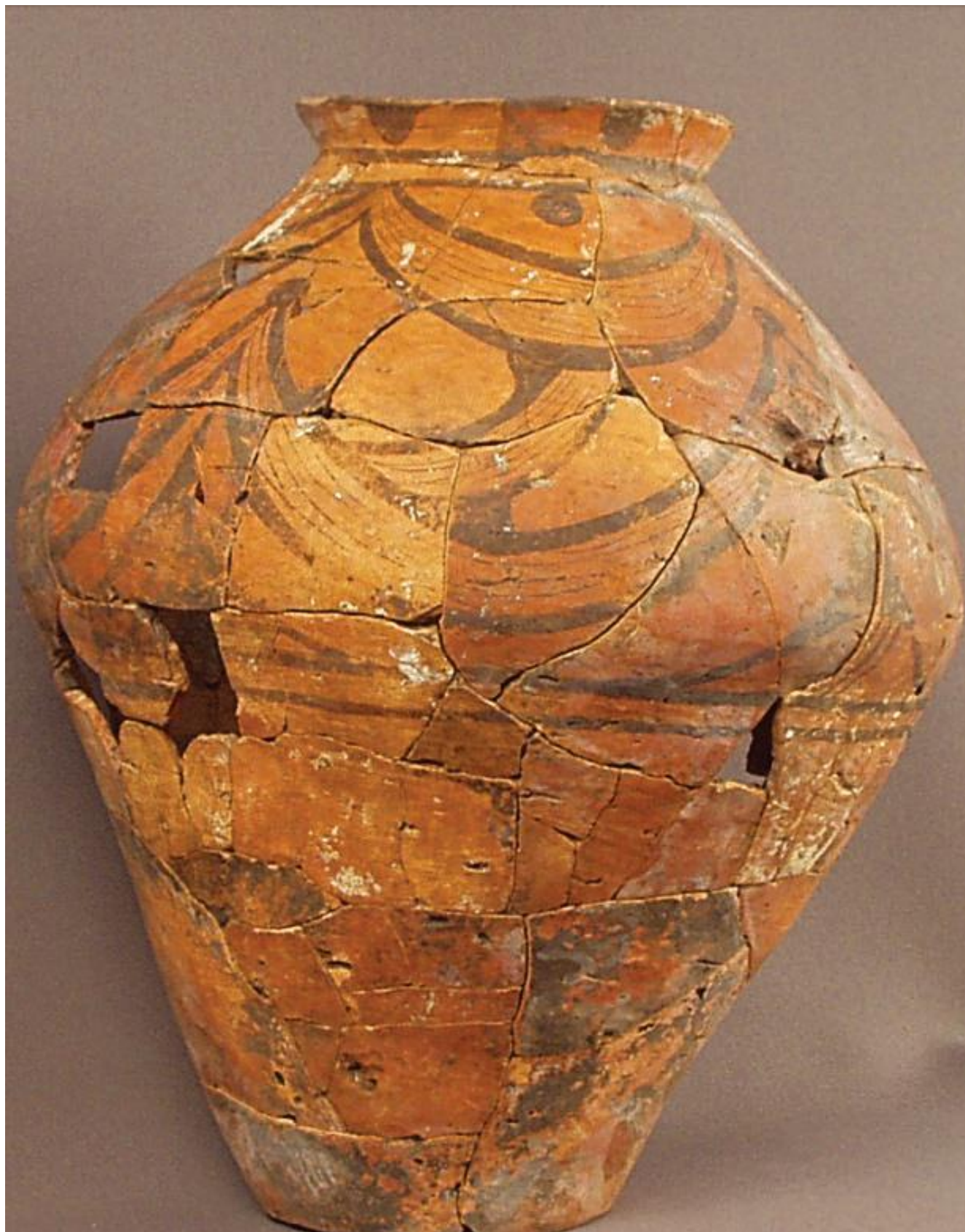
хутір Хмільна

Розташоване на захід від центру хутору на мисоподібному виступі плато, оточеному ярами. Площа становить 400х70 м, висота понад 30 м. Відкрито в 2000 р. Квітницьким М. В. їм же виявлені ями, де були знайдені кераміка і фрагмент статуетки з реалістичними рисами. Обстежено в 2001 р. Е. В. Овчинниковим. Матеріали зберігаються у фондах кафедри археології та музеєзнавства КНУ ім. Т. Шевченка. Відноситься до пам'яток канівської локальної групи (етап СІ).

Додаток 2. Розписні кубки Канівської групи

Додаток 3. Зерновик Канівської групи

Додаток 4. В.В.Хвойко Розкопки 1901 р. в області трипільської культури

Розкопки біля села Кононча Черкаського повіту Київської губернії

Місце розкопок лежить за 6-ть верств від м. Канева, поблизу впадання р. Росави у Рось, на узвишші, що утворює з південного боку лівий берег р. Росі, де розташоване с. Кононча і з півночі воно відділене від горбистої придніпровської місцевості глибоким ярмом, який, як і саме узвишшя, тягнеться з невеликим ухилом із заходу на схід; тут їх перетинає другий яр, і узвишшя, ставши відразу більш похилим, зливається з ярмом, що його оточує і закінчується тут же берегом річки. Вільного часу у мене залишалось небагато, а крім того більша частина цього узвишшя зі східного боку була зайнята великим городищем, а з іншого, південно-західного, було розташовано біля десятка курганів, більшість із яких уже розкопали інші археологи. Тому, бажаючи хоч частково ознайомитись як із самим городищем, так і з деякими курганами, що залишились, я повинен був обмежитись лише незначним розкопом місць, які належать до вже описаної культури.

Перший розкоп на цьому узвишші я розпочав у західному кінці городища, де було помічено присутність мушель та черепків. Це місце лежало над урвищем, що дуже виступає і загрожує найближчим часом пересікти його упоперек і згодом, завдяки дії атмосферних опадів і утворенню післятретинних відкладень, прискорити його повну руйнацію, як це часто стається в описуваній місцевості. Маючи на меті можливість виявити залишки різних епох і боячись щось пропустити, я перш за все зайняв частину площі трьома паралельними канавами 4 м завширшки і 16—18 м завдовжки кожна, залишивши між ними смуги у 2 м; виймання землі вглиб залежало від того, на якій глибині у тому чи іншому місці залягав культурний шар. Іноді на глибині 1—1,5 м. виявлявся вже чистий материк, тим часом як в одній із викопаних канав трапилась криницеподібна яма 2 м 30 см у діаметрі й 4 м завглибшки, заповнена сумішшю чорнозему, попелу, вугілля і часткою кістками домашніх тварин. На самому її дні виявилось багато обвуглених зерен пшениці, залишки соломи та якоїсь речі у вигляді плетеного солом'яного капелюха чи мішка; тут же лежало напівобгоріле залізне кільце з пробоем і велика залізна сокира слов'янського типу з круглим отвором. Виймання землі з канами проводилося у напрямку із заходу на схід. Рахуючи послідовний порядок канав із півночі, в західного боку третьої з них, у кількох метрах від урвища, під шаром чорнозему, який спочатку був прошарований попелом із незначними домішками кісток і черепків, була відкрита яма у вигляді продовгуватого чотирикутника, заокругленого з південного боку, її дно закінчувалось у чистому материкі, а північний бік протягом 90 см у ширину утворював вхідну стіну, скошену у вигляді уступу. Увесь обшар цієї ями займав 2 м 30 см завдовжки, близько 2 м завширшки і 3 м 20 см завглибшки, міряючи від самої поверхні землі. Нижня її частина, починаючи від самої долівки, до висоти 50—60 см була заповнена значною кількістю черепків різноманітних посудин, поверхня яких була прикрашена тисненням чи розписним орнаментом, проте, хоча тут було багато вушок і вінець, що належали їм, мені не здалося зібрати з них жодної цілої посудини. Культурний шар тут був розташований таким чином, що черепки

містилися у горизонтальному шарі чорнозему, що складався із зітлілих харчових та інших органічних речовин, за якими йшов наступний, із прошарками попелу і шматками горілої глини. У більш жирних чорних шарах, крім перебитих кісток домашніх і зрідка диких тварин, знайдено чотири куці рогів оленя, один з яких був на кінці зтесаний; одне з цих знарядь, 30 см завдовжки, зі зламаним кінцем, могло слугувати і зброєю для завдання ран вколюванням. Далі, з тих самих шарів добути два шматки рога лося із зарубками, один майже цілий і частина іншої сокирки з рога оленя, половина і ціла кам'яні плити з мископодібними заглибленнями, два круглі камені розміром з апельсин, заглажені з одного боку, плоске знаряддя з кістки і частина глиняної статуетки. На глибині майже 2 м від поверхні землі на жовтій глині чистою материка йшла, прилягаючи по всій своїй довжині до східної стінки, доволі добре збережена долівка з глини завтовшки 12 см, навколо якої, піднімалися місцями уцілілі до висоти 20-35 см глиняні стінки від 8 до 12 см завтовшки. Піч завглибшки 1 м і завширшки 1 м 40 см, мала форму продовгуватого ящика; під час розбирання її розвалених стінок, які набули під впливом вогню цегляного кольору, під ними виявилось багато сухого попелу з невеликою кількістю річкових мушель і черепків. На глибині 1 м 45 см від поверхні землі цю яму оточувало з півдня і часткою з 1 західного боку друге заглиблення 2 м 25 см завдовжки і 2 м 60 см завширшки, що власне було приміщенням, колись жили людей. На його долівці у північно-західному кутку знайдено доволі великий ріг оленя з кількома відростками, напівовальний камінь з одним заглаженим боком та гніздоподібний прошарок річкових мушель. Із протилежного боку, крім кількох черепків, знайдені: частина гострого кінця сокирки з рога оленя, половина глиняного прясельця, шматок каменя, кілька кісток і зубів, серед яких було два коров'ячі і один ведмежий. У середині заглиблення не було нічого, крім кількох черепків, мушель і частини верхньої щелепи коня із зубами, що збереглися. Всі ці предмети були покриті шаром чорнозему, змішаного зі шматками напівобпаленої глини; на трьох-чотирьох були помітні відбитки лозин чи хмизу. На 20 см вище лежав уже чистий шар чорнозему, вкритий різко відділеним від нього культурним шаром пізнішої слов'янської епохи. Помітивши з іншого боку на значному обширі, а особливо у викинутій з канави землі й у стінках однієї з них, наявність черепків і залягання шару грудок випаленої глини з черепками посудини, що містилася у ній, я вирішив прокопати незайняте місце з правого боку урвища, що йде до нового цвинтара і далі до курганів (з лівого боку вже зійшли нові посіви), на обширі біля 30 кв. м. На глибині 70 см зустрівся суцільний шар обпаленої глини, який ішов далі місцями до самої поверхні; тут біля самої канави знайдено лише черепки трьох - чотирьох роздавлених посудин.

Друге місце, за 100 м від першого, займало близько 60—70 кв. м і складалося також із грудок випаленої глини. На її суцільних шарах, на глибині 80 см, розташованих у вигляді точка, знайдено три роздавлені землею посудини і перепалені людські кістки, у тому числі й частини черепа. Обидва ці місця були майже зовсім зруйновані шукачами скарбів, які сприймали їх за давні погребі зі скарбами, проте, судячи з усього, вони були залишками площадок.

За браком часу я більше не розшукував подібних місць і перейшов до групи курганів, які тут знаходились. Хоча цей розкоп і не мав прямого відношення до описуваної культури, але наводжу його тому, що черепки, які характеризують його, зустрічались як у насипу, так і особливо у незайманому обширі, що розділяв могильні ями трьох знайдених у кургані покійників і, отже, вказували на більш пізні поховання останніх. Висота насипу цього кургану (№ 4) дорівнювала 3 м 20 см, окружність — 65 м. У ньому на глибині всього 40 см виявлено дві, а пізніше, ще на 10 см нижче, і третю могильну пляму; перші дві могили містили дитячі (2—6 років) поховання, останнє — поховання дорослої людини. Кістяки дітей виявилися майже зітлілими. Дорослий лежав з північного боку ями, головою на схід; біля його поясниці з одного боку стояла посудина, а з другого — лежали два крем'яні знаряддя, стесані одне у вигляді скребачки, друге у вигляді списа. В обширі, що розділяв могили, як я вже сказав, були знайдені черепки, які належать до культури площадок і землянок. Положення всіх кістяків було скорчене.

Оскільки біля поховань, подібних до знайденого, як я (наприклад, у с. Верем'я), так і інші дослідники часто зустрічали навіть залізні предмети, не кажучи вже про бронзові, то ця розкопка ще більше утвердили мене у переконанні, яке я вже висловлював раніше, — що у краї, який простягається від Карпат до Дніпра, культура площадок і землянок далеко передує похованням скорчених пофарбованих кістяків, які раніше вважали належними до найглибшої давнини.

Відділ освіти Канівської райдержадміністрації

**Пам'ятаємо все,
стала пам'ять нашим обеліском**

Баранник Володимир Васильович
керівник туристсько-краєзнавчого
клубу «Вік»
Канівського районного
Будинку школярів та юнацтва

2013

Виховний захід

«Пам'ятаємо все, стала пам'ять нашим обеліском»

Мета:

1. Формування в учнів почуття патріотизму, любові до свого народу, його історії та героїчного минулого;
2. Виховання громадянських почуттів, свідомої соціальної активності та відповідальності;
3. Формування й розвиток мотивації спрямованої на підготовку до захисту Вітчизни на прикладі подвигу старших поколінь.

Хід заходу

Учень:

Нашу пам'ять обпалює Вічний вогонь,
Де граніти і зелені повінь.
До священного чистого світла його
В день весни ми приходим на сповідь.
Уклонитися тим, хто поліг у бою,
Хто прикрив рідну землю собою.
Свято мужності й радість велику свою
Розмішали живою сльозою.

Ведучий:

Все далі в історію відходять жорстокі битви Великої Вітчизняної війни, в яких наш народ проявив героїчну мужність, відстояв честь і незалежність Батьківщини. Але ніколи не будуть забуті імена тих, хто в тяжкий для нашої країни час здійснив неповторні подвиги, хто не щадив свого життя, заради щастя нинішніх поколінь

Відеофайл «Давним давно була війна» (Додаток 1)

Весна іде, і переможним кроком
В тюльпановому вічному вогні
Йде травень крізь хвилини, дні і роки,
Несе нащадкам спогади свої.
Весна іде квітчасто, гордо, юно,

Як втілення найчарівніших снів.
О весно красна, ти ще не забула
В історії своїй жахливих днів?
Із року в рік часопис віддаляє
Своїх нащадків далі від війни.
Та травень знов і знову нагадає,
Як із життя ішли його сини.

Ведучий:

Все далі відходять в історію грізні роки Великої Вітчизняної війни. Давно відлунали канонади запеклих боїв, поросли травною окопи, над землею знову сходять мирні світанки. Свято Перемоги радісне і гірке. Радісне, тому що принесло на нашу землю мир. А гірке, бо ціна цієї радості – життя мільйонів людей. Люди старшого покоління ніколи не зможуть забути чорну тінь фашистської навали, дими згарищ, громи вибухів, що звалилися на мирні міста і села.

Сьогодні на нашому святі присутній полковник Тертичний Іван Лаврентійович, учасник Великої Вітчизняної війни, кавалер бойових нагород, який на радість матері живим повернувся додому.

Виступ Тертичного Івана Лаврентійовича

1945 р. Тертичний І.Л. 2012

Відеофрагмент виступу Тертичного І.Л. (Додаток 2)

Учень:

Нехай історія не поверта війну,
Ми пам'ятаємо і мертвих, і живих.
Хай люд стрічає весну осяйну –
І буде свято, лине пісня й сміх.

Учень:

Життя торжествує в новім поколінні,
Та болі минулі – довіку нетлінні.
З граніту волає грізно і люто:
«Ніхто не забутий, ніщо не забуто!»

Пісня «Перемога»

Ведучий:

Ідуть роки, одне покоління змінює інше. У мужніх батьків - достойні їх сини. Син Тертичного Івана Лаврентійовича Володимир Іванович - також професійний військовий, полковник, кавалер медалі «За бойові заслуги». Він перейняв естафету батька – захищати Батьківщину, бути завжди на передовій, де цього потребує Вітчизна, ніколи не думати про себе, якщо хтось у біді. Тому і випала на його долю участь у військовому конфлікті на острові Даманський.

Виступ Тертичного Володимира Івановича

Тертичний В.І.

Відеофрагмент виступу Тертичного В.І. (Додаток 3)

Ведучий:

Війна у мирний час. Вона випала і на долю нашого покоління.

Афганістанська війна... В цій війні гинули молоді юнаки та досвідчені офіцери, вона не шкодувала нікого.

Учень:

Війна в наш дім проникла тихо,
Згасивши тисячі життів,
І залишила біль і лихо –
Печалі вдів і матерів.
Хто ж відповідь за юні долі
У крові викупаний стяг?
Коли і як приспати болі
В людських знівечених серцях...
А, може, скажуть кладовища
Устами жалібних троянд,
Чом дев'ять літ там юність нищив
Для нас чужий Афганістан?

Відеофайл «Пам'ять Афганістану»(Додаток 4)

Учень:

Весна крилом, як синій вітер,
Майнула ніжно по броні...
Це був його останній квітень
В чужій далекій стороні.
І вже нема надії сина,
Лиш чорна звістка поспіша...
Від смутку згорбилась хатина,
від болю схлипує душа.
О, як це горе пережити?!
Час незбагнений наш такий,-

У мирний час дитину вбито,
І рветься серце на шматки.

Учень:

Хто ж відповідь?
Як захлинався бій останній
І ущухав вогонь атак,
Упав юнак в Афганістані –
Двадцятирічний мій земляк.
Упав, з очей спадали зорі,
Темніла неба пилина...
О, Боже мій, що тільки творить
Людьми придумана війна!

Ведучий:

В знак світлої пам'яті тих, хто віддав своє життя, увійшовши в безсмертя,
схилімо голови і вшануймо їх **хвилиною мовчання**.

Хвилина мовчання

Учень:

Поставте скибку хліба на стакан
І голову схиліть в скорботі вічній
За тих, кого убив Афганістан,
чий він душі ранив і скалічив.
О, Україно! Ніжно пригорни
Усіх живих своїх синів, як мати,
Щоб ми уже не бачили війни,
Не чули щоб ніколи звук гармати.

Виступи воїнів-афганців

Учень:

Хай на вашу долю поле щедро родить,
Лихо та невдача хай вас не знаходять!
Будьте на здоров'я і добро багаті,

Хай радість і щастя живуть в вашій хаті!
Хай стелиться всюди вам сонячна путь,
Хай щедро зозулі сто літ накують!

Наші гості - воїни-афганці

Учень:

Сплетемо руки , як рід єдиний,
Знесімось вище, до найвищих гір.
Хай клич людини над світом лине:
«Війна з війною. Хай буде мир!»

Учень:

Щільнішим , друзі, зійдемоь колом,
В майбутнє чисте спрямуймо зір.
Щасливі будьте, дитина й мати,
Війна з війною. Хай буде мир!

Танець «Хай завжди буде мир»

Список друкованих статей

ПОЗАШКІЛЛЯ

Канівські рубежі 41-го. Пошукова робота туристсько-краєзнавчого клубу

краєзнавство
ГЕОГРАФІЯ
туризм

Канівські гори

БЕЛОРУСЬКА ГАЗЕТА
МАТКОВА
ЖИТТЯ

Мій рідний край, моя земля... Історико-народознавчий турнір ерудитів

СІМСЬКІ ВІСТІ
Газета захисту інтересів селян України

Відшукали могилу батька

Поховані у братських могилах

Черкаський
КРАЙ

Чорне крило горя

ПРЕС ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ
ВИДАННЯ
ЦЕНТР

Канівський плацдарм: триумф і трагедія

Дніпрова ЗІРКА

Лист з фронту: місток пам'яті з минулого в майбутнє

Анатолій Туз – вчений світового рівня

Дороги людського життя

Вихованці клубу «Вік» повернули з небуття імена двох захисників Вітчизни

Пам'ять незгасна

Він жив Україною

Цей голод був страшнішим за війну

Із попелу забуття

Засуджений без фактів злочину

Імена, вкарбовані у безсмертя

В ім'я перемоги

Щоб минуле було не тягарем, який тягне на дно

А молодість не вернеться

Благословіть, батьку, на щасливе сімейне життя

Озоветься пам'яттю минуле

Вважаю себе щасливим, бо захищав батьківщину

Усі шляхи вели до Берліну

Викинути з голови все старе... і розпочати нове життя

Триумф і трагедія

Пам'ятаєш, земле, 45-й? Земле, 41-й не забудь!

Хіба забудеш, друже мій, війни кривавії дороги

Канівські рубежі 41-го

Пошукова робота туристсько-краєзнавчого клубу

Робота членів туристсько-краєзнавчого клубу «Вік» основана на краєзнавчих матеріалах, зібраних під час пошуково-дослідницької роботи, направленої на вивчення маловідомої, трагічної і разом з тим героїчної сторінки початкового періоду Великої Вітчизняної війни на Канівщині.

Володимир БАРАННИК, керівник туристсько-краєзнавчого клубу «Вік» Будинку школярів та юнацтва на базі ЗОШ I—III ст., с. Литвинець, Канівський р-н, Черкаська обл.

Велика Вітчизняна... Серед дат війни, що навечно залишилися в пам'яті народній, однією з найтрагічніших є 22 червня 1941 року — дата, яка ввібрала в себе всю глибину народного горя і всю велич героїзму радянських людей. І сьогодні, коли минуло майже сім десятиліть від початку війни, ми з хвилюванням і болем знову гортаємо її гіркі, сповнені стражданням сторінки.

Який пам'ятник поставити тим, хто не повернувся з війни? Граніт і мрамур недоговочні, а Вічному вогню не випалити з душі болю і жалю, сліз і горя...

Мета:

- встановлення історичної справедливості щодо невідомих захисників нашої Вітчизни, які віддали своє життя заради світлого майбутнього в перші місяці найстрашнішої в історії людства війни;

- дослідження та висвітлення маловідомих фактів про оборонні бої на Канівщині в серпні 1941 року.

Проведена робота:

1. Встановлено імена воїнів Радянської армії, які загинули в серпні 1941 року в селі Литвинець — Солодовнікова Олександра Михайловича та селі Ковалі — Овчинникова Абрама Григоровича.

2. Надруковано на сторінках газети «Сільські вісті» списки во-

- їнів, похованих в селах Литвинець та Ковалі. Завдяки статті рідні полеглого в селі Ковалі політрука Палашкевича Адама Семеновича змогли відшукати його могилу.

3. Опрацьовано велику кількість мемуарної літератури, оскільки початковий період війни на Канівщині слабо висвітлений у документальних історичних джерелах. У результаті дослідження стало відомо, що в оборонних боях на Канівщині брала участь велика кількість діячів культури. Безпосередньо на території наших сіл Литвинець і Ковалі в 1941 році воювали письменники Данило Бакуменко, Петро Вершигора, Дмитро Білоус, Григорій Тюпюнік, а також видатний хірург Олександр Вишневський і майбутній маршал Радянського Союзу Андрій Гречко.

Результати опрацювання джерел викладені в брошурах серії «Документи і матеріали»: «Канівські рубежі 41-го», О. Вишневський «Записки хірурга» [3], Д. Бакуменко «Живих кличу» [1], П. Вершигора «Люди з чистою совістю» [2]. Після затвердження радою Канівського районного методичного кабінету їх було рекомендовано вчителям історії для використання в 11 класі при вивченні теми «Наш край в період II Світової війни».

4. Налагоджено листування з:

- а) ветераном 12-ї танкової дивізії Савченком Анатолієм Максимовичем;

Нові експонати шкільної краєзнавчої кімнати

- б) ветеранами 221-ї стрілецької дивізії Бугаснком Іваном Антоновичем та Іваницею Миколою Панасовичем;

- в) родичами полеглих у с. Ковалі воїнів Косарецького Семена Кириловича (сином Валентиним), Овчинникова Абрама Григоровича (донькою Клавдією).

5. Розроблено туристсько-краєзнавчий маршрут і проведено дводенний похід за маршрутом Степанці — Синявка — Ковалі — Литвинець.

У ході його проведення опитано старожилів зазначених сіл з метою отримання інформації про оборонні бої на Канівщині в серпні 1941 року.

Зібрано цікавий історичний матеріал.

Результати пошукової роботи вихованців

По-різному підходять сьогодні історики до оцінки подій літа 1941 року в Україні. Одні стоять на тому, щоб не згадувати минуле і залишити все як було, а інші, усвідомлюючи те, що протягом десятиріччя чимало сторінок Великої Вітчизняної війни або замовчувалося, або свідомо перекручувалося, намагаються чесно і об'єктивно проаналізувати ті події.

Ми, члени туристсько-краєзнавчого клубу «Вік», також вважаємо, що нам усім потрібна правда про війну. Правда, і тільки вона. Правда, хоча й гірка, однак та, яку пережив сам народ і тому знає її краще, ніж будь-який дослідник, і за яку наші люди розплатилися своєю кров'ю і життям своїх дітей. Ось чому ми вирішили по-новому подивитися на події початкового періоду війни і внести свій посильний внесок у вивчення маловідомої сторінки в історії рідної Канівщини.

Битва поблизу м. Канева в серпні 41-го відноситься до найтрагічніших подій: тут, через місяць з лишком після початку Великої Вітчизняної війни, загинули тисячі солдат. Деталі цієї битви невідомі, картина боїв не досліджена.

Саме заради відновлення історичної справедливості ми й провели це дослідження. Вивчаючи «Книгу Пам'яті України. Черкаська область. Том 7», ми звернули увагу на те, що в ній поданий список воїнів (не повний), які загинули при визволенні Канівського району і поховані на його території.

А як же ті безіменні герої, які віддали своє життя, стримавши ненависного ворога в перші місяці війни і поховані в братських могилах Канівщини? Невже вони зникли безслідно, пропали безвісти в зафронтовій невідомості? Ні, вони не пішли в небуття. І хоч їх імена невідомі, та подвиг їх безсмертний.

І сьогодні ми з гордістю можемо сказати, що завдяки нашій пошуковій роботі з'ясовані імена досі невідомих бійців, похованих у братських могилах наших рідних сіл Литвинець і Ковалі.

Так, наприклад, жителька нашого села, колишній остарбайтер Глушко Ганна Іванівна розповіла нам, що в серпневі дні 1941 року її родина поховала вбитого радянського воїна Солодовченко Олександра Михайловича (родом із Макіївки). Ми вирішили перевірити цю інформацію. Написали листи в Державний архів Донецької області і Макіївський об'єднаний районний військовий комісаріат. Відповіді довелося чекати недовго. Макіївський райвійськкомат підтвердив, що дійсно Олександр Михайлович, тільки не Солодовченко, а Солодовников, був призваний на військову службу 19 липня 1941 року. Більше ніякої інформації про нашого солдата ми не отримали, тому і звернулися з листом до газети «Ветеран Донбасу». На її сторінках з'явилася стаття «Солдат не повинен залишатися невідомим», та, на жаль, рідні О. М. Солодовникова так і не відгукнулись.

У Ковалях загинув і рядовий Овчинников Абрам Григорович, стрілець 789-го полку, 227-ї стрілецької дивізії, уродженець села Улибіно Іскітимського району Новосибірської області.

А довідалися про нього з листа доньки, яка вийшла на зв'язок з нами, розшукуючи могилу свого батька (до речі, в списках похованих у братській могилі с. Ковалі Овчинников А. Г. не значиться.)

І ми, члени туристсько-краєзнавчого клубу «Вік», дали обіцянку доньці солдата, що зробимо все від нас можливе, щоб зберегти його ім'я навечно в пам'яті народній.

На черговому засіданні клубу було вирішено подати списки полеглих і похованих у братських могилах сіл Литвинець і Ковалі воїнів Радянської армії в газету «Сільські вісті». Ці списки були надруковані в статті «Поховані в братських могилах» у рубриці «Відгукніся, товаришу!». Як виявилось, ця стаття допомогла жите-

лям Харківської області Палашкевичу Анатолію Адамовичу і Проскуриній Тамілі Адамівні відшукати могилу свого батька, політрука Палашкевича Адама Семеновича.

9 травня вони, разом з іншими жителями села Ковалі, змогли вшанувати його пам'ять.

Похід

«Канівські рубежі 41-го»

Продовжуючи роботу, працюючи з документальними джерелами та мемуарною літературою, збираючи матеріал для збірки документів і матеріалів «Канівські рубежі 41-го», ми зробили висновок, що найзапекліші бої на підступах до Канівських переправ відбувалися на лінії Степанці, Синявка, Ковалі, Литвинець, Бобрися. Саме ці села найчастіше згадують у своїх листах і спогадах ветерани 1941 року. У братських могилах у цих селах вічним сном спочивають більше двох з половиною тисяч радянських солдат і офіцерів. І майже всі вони не відомі:

• с. Степанці (центр): поховано — 33, невідомих — 22;

• с. Синявка (куток Комарівка): поховано близько 1600 чол. — усі невідомі;

• с. Синявка (центр): поховано — 278, усі невідомі;

• с. Синявка (заказник): поховано — 286, усі невідомі;

• с. Ковалі: поховано — 389, невідомих — 370;

• с. Литвинець: поховано — 139, невідомих — 127.

Щоб вшанувати пам'ять тих, хто поліг у бою, хто прикрив рідну землю собою, ми вирішили пройтися цими місцями.

Розробивши маршрут походу «Канівські рубежі 41-го», вирушили в похід.

До першого з названих сіл — Степанців ми добиралися польовою дорогою, тією самою, якою на свій

перший бій із ворогом вирушали воїни 264-ї стрілецької дивізії, «колишні дантисти, продавці, двірники, учителі й артисти м. Києва» [2, 6].

А можливо, цим самим шляхом на бій із ворогом ішли Олесь Гончар, Григорій Тютюнник, Дмитро Білоус, Данило Бакуменко та інші студбатовці Харківського університету [8, 64].

Дороги людського життя — далекі і близькі, давні і теперішні, чужі і свої. Кінця і краю немає цим дорогам. Та...

*Хіба забудеш, друже мій,
Війни кривавії дороги.*

У Степанцях, як свідчать оперативні зведення штабу Південно-Західного фронту, з 27 липня по 5 серпня 1941 року знаходився штаб 26-ї армії, якою командував генерал-лейтенант Федір Якович Костенко [14, 205—207, 245—250].

А в сільській лікарні армійським хірургом працював Вишневецький Олександр Олександрович — видатний учений.

Зі Степанець розпочав свій бойовий шлях Вершшгора Петро Петрович — радянський військовий діяч, командир розвідки партизанського з'єднання Ковпака, генерал-майор, Герой Радянського Союзу, письменник.

Вшанувавши пам'ять уродженця села Степанці, Героя французького Руху Опору Олександра Ткаченка хвилиною мовчання, ми вирушили далі.

Дійшовши до с. Синявки, ми зустрілися з місцевим жителем Головком Михайлом Петровичем (1935 року народження). Він розповів нам, що пам'ятає з тих жаклих боїв, які відбувалися на місці молодого соснового лісу:

«...Всі жителі кутка Комарівка були змушені покинути свої домівки і йти до родичів у центр села. А ми не могли цього зробити, бо саме в цей час моя мати народжувала мені молодшу сестру. А оце тут, де тепер ліс, було бурякове поле. Я добре це пам'ятаю, бо тут убило нашу корову. Ліс же було посаджено в післявоєнний

час, тому що поле стало непридатне для обробки, тут кістка на кістці, метал на металові».

Саме це поле найчастіше згадують у своїх спогадах ветерани, для яких воно стало «пам'ятним» буряковим полем під Синявкою.

Серед тих, кому випала доля воювати на ньому, був і ветеран 227-ї стрілецької дивізії Бугаєнко Іван Антонович (с. Ківшовата Таращанського району Київської області). Ось що згадував він у своєму листі: «Мені пощастило залишитися в живих в отому проклятому неклі, а вірніше, нерозсудливому знищенні молодих, зовсім необстріляних цивільних людей, яких називали солдатами і навчили кричати «Вперед за Родину, за Сталіна» Ось хоч би такий приклад: у моєму взводі (стрілецькому) було 17 солдат, а за дві з половиною доби бою залишився в живих я один. Усього з нашої дивізії дійшло до Канева 180 чоловік. Після Синявки я ще багато провоював, проте такого масового знищення солдат не зустрічав і такого болю в душі, навіть тако-го схожого не було».

Розповідаючи про події 1941 року, наш знайомий, житель села Синявка М. П. Головка провів нас до братської могили бійців і командирів 199-ї та 264-ї стрілецьких дивізій, які загинули, захищаючи нашу Батьківщину в липні 1941 року.

Ми були вражені. Дві величезні братські могили, метрів по 20 кожна, були виділені контурами. Та не самі могили нас вразили (бачили ще більші у придніпровських селах Григорівка, Бобринця, Пекарі), а те, скільки ж тут поховано безіменних героїв.

*А безіменних не було,
Ні висоти, ні тих, хто брали.
І на вершині помирили...
А вдома ждали...*

Мабуть, саме про це місце згадує у своїх спогадах, написаних спеціально для нас, учасник боїв під Синявкою, ветеран 12-ї

танкової дивізії Савченко Анатолій Максимович (місто Вінниця): «Сотні трупів наших воїнів лежали в самих різних позах, навіть з відірваними кінцівками і головами. ...Скільки міг бачити — все та ж страшна картина. Такого я більше не бачив за всю війну».

*Не мали ми вміння, ні
тактики бою,
Не відали плану верхів,
Лиш кожен готовий був
землю собою
Прикрити від злих во-
рогів.*

«...Хоронили вже при німцях, селом. Викопали ями і тягали мотузкою за ногу чи за руку і так закопували в яруси у цих могилах. Убитих солдатів і офіцерів було десь близько 1600 чоловік...» (З листа ветерана 227-ї стрілецької дивізії Іваниці М. П., смт Димер Вишгородського району Київської області).

*Нас люди чужі, як своїх,
хоронили,
Не знали ми їх і в лице.
Нам квіти несли і свічки
на могилу,
І ви не забудьте про це.
Ні, не забудемо!!!*

Та що ми знаємо про них? Хто вони? Чийсь батько. Чийсь син. Ще один рядовий чи командир...

Та «не тільки це, не тільки! Щось більше знищено, зруйновано, вбито передчасно! В небуття пішло найвище створіння природи, найрозумніше, що є у Всесвіті. Може, єдиний син у матері...» [4, 145].

Ось так, стоячи біля цього обеліска та розмірковуючи про безглуздя і страхіття війни, ми звернули увагу на те, що на мармуровій плиті викарбувано: «Загинули... в липні 1941 року» Але чому в липні?

Адже, як свідчать документи, 199-а дивізія 31 липня, внаслідок відступу 227-ї стрілецької дивізії, отримала завдання оволодіти с. Яхни, Семигори. До 16.00 вона вийшла на рубіж: Миронівка, північна околиця с. Луги, Яхни

(оперативне зведення № 062 від 31.07.41) [14, 229—32].

А 264-а дивізія тільки 30 липня розпочала вивантаження на станції Ліпляве (опер. зведення № 060 від 30.07.41) [4, 224—226] і лише 1 серпня одним стрілецьким полком переправилася на правий берег р. Дніпро (опер. зведення № 63 від 01.08.41) [14, 233—235].

Невже і тут закралася помилка? Якщо це так, то ми її виправляємо, на жаль, лише на папері. А може, це чергова «біла пляма» в історії рідної землі?

Подальший наш шлях проліг до села Ковалі.

Село Ковалі невеличке. Кілька десятків дворів поміж двома дорогами, що ведуть до Канева. Про нього мало пишуть мемуаристи, однак для того, хто в 1941 році бився під Ковалями, село це незабутнє. «Справжнє пекло було під Ковалями. Неймовірно важко доводилося нам стримувати численні фашистські орди. Як і вибралися — не віриться». Ці рядки належать перу Данила Олександровича Бакуменка, літератора, який солдатом студентського батальйону Харківського університету воював у складі 227-ї стрілецької дивізії поблизу Ковалів, а свої спогади про ті часи описав у книзі «Живих кличу» [1].

Серед тих, кому дивом вдалося вціліти під Ковалями, були і майбутній почесний академік Академії педагогічних наук України, поет Дмитро Білоус, якого було тяжко поранено, а майбутнього письменника Григорія Тютюнника з-під гусениць німецького танка, що притоптував його в окопі, врятував товариш.

У серпневі дні 41-го село Ковалі стало однією з хвиль розбурханого моря, бо таким розбурханим морем була тоді вся оборона Києва, складовою частиною якої була оборона Канівських переправ.

«Ворог не зупинявся ні перед якими жертвами, щоб прорватися до переправ. Він кидав проти наших військ свіжі піхотні з'єднання, велику кількість танків. Наші бійці мужньо відбивали

ворожі атаки і самі переходили в контратаки з одними гвинтівками і гранатами. Підтримувати піхоту було нічим. А для боротьби з ворожими танками не вистачало бронейних снарядів» [5, 27].

Та воїни, які стримували спеціально створену групу Шведлера під Ковалями, як і біля інших населених пунктів Канівщини, часто жертвуючи своїми життями, завадили німцям з ходу завладіти мостом і переправами через Дніпро біля Канева.

*Вони не марно віддали
своє життя,
Десятки, сотні касок
спопелили.
І свій обов'язок солдата
виконали з честю,
Йдучи у небуття...*

Війна — це не тільки бої, це не тільки героїзм і подвиги.

Війна — це страшні людські страждання, надлюдські випробування.

Скільки горя принесла вона, скільки пролито сліз, знищено людей...

*Не можна про це не казати,
Мовляв, це було вже давно.
Перед очима батько-мати,
І Канівщина, і Дніпро.
Не можна ні про
що мовчати,
Горить тривогою чоло.
Це вірші, роздуми і факти,
Це все було, було, було...*

Щоб на весь білий світ, на всі віки, всім нащадкам розповісти, передати, викарбувати...

А час летить. І нікому його не зупинити. Неможливо його і повернути назад, як неможливо двічі прожити життя.

Життя одне, і його треба берегти, як для однієї людини, так і для всього людства...

Література

1. Бакуменко Д. Живих кличу. — К.: Радянський письменник, 1984.
2. Вершигора П. Люди з чистою совістю. — К.: Радянський письменник, 1989.
3. Вишневский А. А. Записки хирурга. — М.: Советский писатель, 1967.
4. Гончар О. Людина і зброя. — К.: Дніпро, 1987.
5. Гречко А. Роки війни. — М.: Політична література, 1976.
6. Історія міст і сіл України. Черкаська область. — Х., 1979.
7. Книга пам'яті України. Черкаська область. Том 7. — К., 1997.
8. Коваль В. Шляхи прапороносців. — К.: Радянський письменник, 1985.
9. Літо 1941. Україна. — К.: Україна, 1991.
10. Симонов К. Живые и мертвые. — М.: Советский писатель, 1985.
11. Сорокопуд І. Струмки могутньої ріки. — Канів: Родень, 1998.
12. Українське слово. Хрестоматія. Книга 3. — К.: Аконті, 2001.
13. У пам'яті навіки збережу... 1945—2000. — К., 2001.
14. Центральний державний архів міністерства оборони Росії. Фонд 229. Опис 161. Справа 112.
15. Центральний державний архів міністерства оборони Росії. Фонд 229. Опис 213. Справа 12.

Фото 1.

Унікальні фото учасників ВВВ — мешканців с. Литвинець, знайдені членами туристсько-краєзнавчого клубу «Вію»

Фото 2.

Фото 1. 2 травня 1945 р., Берлін. Стоїть четвертий праворуч Швайка Павло Кіндратович — кавалер трьох медалей «За відвагу» та медалі «За бойові заслуги».

Фото 2. У центрі стоїть Давиденко Андрій Овксентійович — учасник французького Руху Опору, свідок відкриття Другого фронту в Європі.

Фото 3. 20 червня 1941 р. Тульчин. У центрі сидить Антонченко Михайло Павлович — командир стрілецького взводу. Цим хлопцям випала нелегка доля 6-ї армії (оточення в районі Умань-Підвисоке та «Уманська яма»).

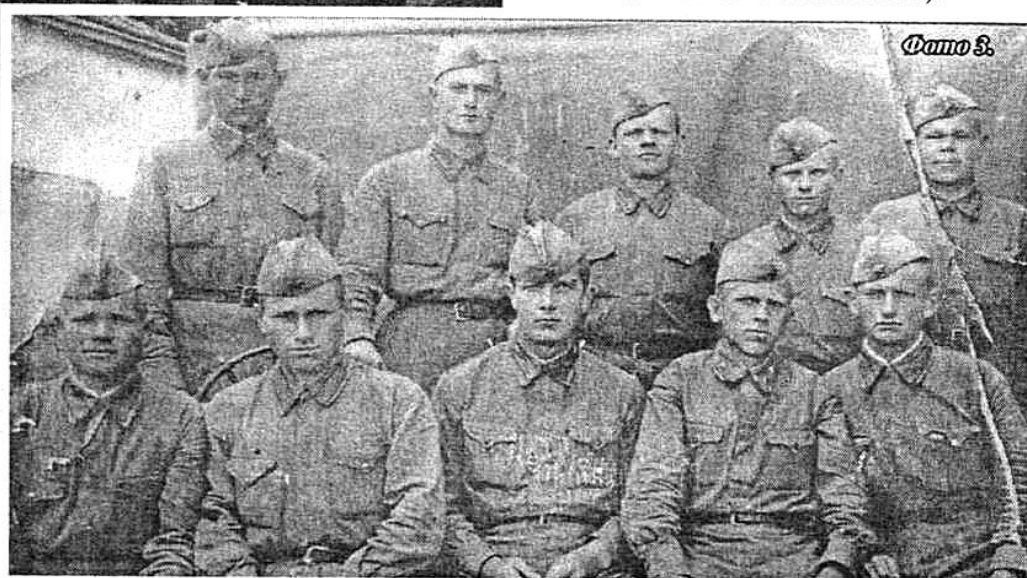
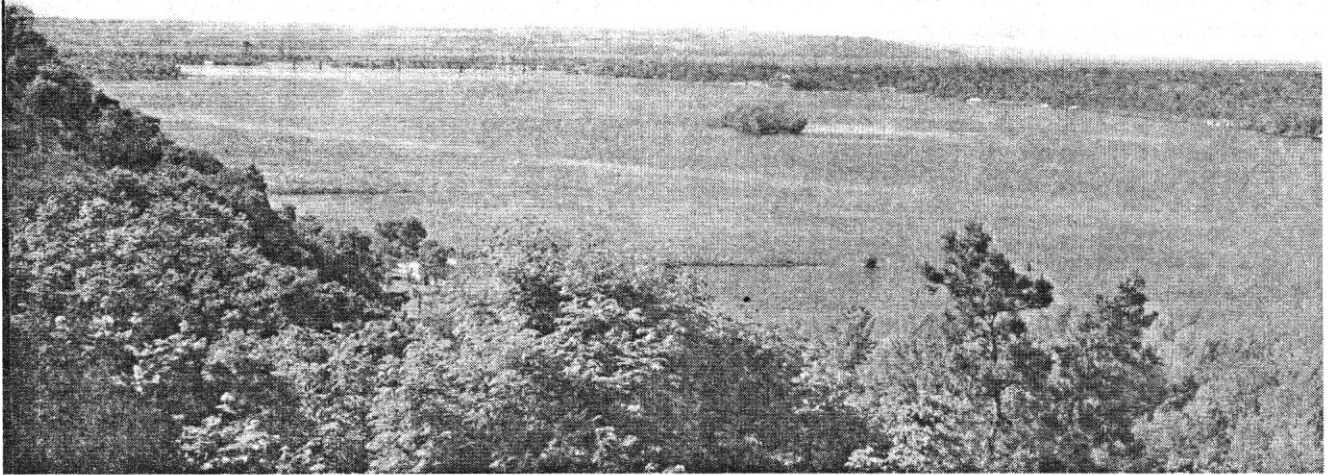

Фото 3.

КАНІВСЬКІ ГОРИ

Дніпро... Кручі...

Як вкарбовуються вони в пам'ять кожному, хто хоч раз побачить їх! Хто мандрував Дніпром, хто милувався красою його берегів, той ніколи не забуде мальовничих Канівських гір.

*Гори мої високі!
Не так і високі,
як хороші, хороші,
блакитні здалека, —*

писав про них Тарас Шевченко.

Район Канева — одне з найбільш мальовничих, священних місць в Україні. Символом цього району є овіяні славою тисячоліть Канівські гори.

Канівські гори — це частина Придніпровської височини на Правобережжі Дніпра. Вони простягаються у вигляді смуги густо розчленованого підняття між селами Трахтемирів (на півночі) і Хмільна (на півдні) у Канівському районі.

Довжина гір понад 70 км, ширина від 3—9 до 35 км. Площа — 900 км². Висота 80—250 м. Найвища позначка — 253 м над рівнем моря.

Канівські гори поділяються на Трахтемирів-Бучацьке і Канівське підняття.

Стрімкі пасма, розділені сідловинами, завітчані реліктовим різнотрав'ям тераси, куполоподібні шпилі, круті схили, вкриті пралісами й чагарниками, глибочезні яри з ущелинами та каньйонами — усе то ніби гірська країна в мініатюрі, наче відгомін далеких Карпат у центрі України.

Походження Канівських гір учені пов'язують з рухами земної кори й активною дією потужного льодовика.

У X ст. невідомий східний автор всесвітньої географії назвав Канівські висоти «Руськими горами».

Канівські гори є унікальним об'єктом дослідження з боку різних наук: геології і географії, ботаніки і зоології, археології і історії.

Канівські гори порівняно невисокі. Однак за морфологічними ознаками це справжні гірські структури. Це район відомих у світовій геологічній літературі класичних Канівських дислокацій (дислокації — це порушення форм первинного залягання гірських порід, з-

мовлені тектонічними рухами земної кори, магматичною діяльністю, метаморфізмом та екзогенними процесами).

За своєю геологічною будовою гори визнані унікальним місцем планети. Тут на схилах глибоких ярів, як на сторінках книжки, можна прочитати геологічний літопис краю. Породи залягають вузькими шарами від найдавніших, що утворилися 150 млн років тому, до сучасних.

Ще майже століття тому окремі вчені вказували на унікальність Канівських гір. Зокрема, уже при першому дослідженні Ф. Дюбуа де Монпере, який відвідав Канів у 1832 р., зверталась увага на деформованість поширених тут геологічних порід, що залягають у формі великих хвиль.

А вже 1851 р. К. Феофілактів детально описав мезозойські відклади Канівських дислокацій.

У 1875—1876 рр. професор А. Рогович тут зібрав унікальний палеозоологічний матеріал і звернув увагу на величезні скупчення викопних решток різних геологічних епох.

У 1890—1893 рр. М. Біляшівський, на той час ще молодий археолог, проводив розкопки Княжої гори і відкрив літописне місто Родень.

Відомий академік В. Різниченко 25 років свого творчого життя присвятив вивченню природи Канівських гір.

Талановитий геолог І. Армашевський описав так званий Канівський ярус відкладів, що представлений потужним шаром глауконітових пісків і глин, опоками й пісковиками.

Академік В. Різниченко зазначав: «*Район Канівських дислокацій є розгорнута могутнім рухом Книга природи, у якій яскравими літерами вписана захоплююча своєю цікавістю історія геологічного життя нашого краю...*»

Та унікальність району полягає в тому, що тут найдавніші верстви Землі виходять на денну поверхню і прикривають молодші за віком.

Територія Канівських дислокацій є районом класичного розвитку ярів. У формуванні рельєфу значну роль відіграли і відіграють поверхневі і підґрунтові води.

Гори розчленовані гігантськими ярами. Ніде в Україні немає такої густоти ярів, як тут. На порівняно

невеликій території налічується понад 8000 ярів. Поблизу Канева знаходиться найграндіозніший у Європі Хмільнянський яр. Глибина його провалів доходить до 100 м, довжина — понад 10 км.

Канівські гори — «це саме один з тих небагатьох районів, де природа досить ласкаво одхилиє красочок за поню над величними процесами внутрішнього життя Землі, дозволяючи безпосередньо заглянути в їхню таємничу глибочинь».

Учені вважають, що Канівські гори — це суцільний геологічний і палеонтологічний музей.

Тут можна вивчати послідовний розвиток земної кори, флори і фауни від юрського періоду до наших днів. У дислокованих нашаруваннях трапляються валуни гранітів і гнейсів, кварцовий порфір і самоцвіти, халцедон, бурштин і навіть золото.

А мільйони років тому там, де тепер гори, грали хвилі теплого моря. А на островах по узбережжю буяла тропічна рослинність: пальми, кипариси, евкаліпти, бурштинові сосни, гігантські хвощі, папороті.

У давніх верствах Канівських гір знайдено кістяки велетенських водяних тварин: іхтіозаврів, плезіозаврів, рештки китів зеулодонів, зуби страшних морських хижаків гібодуса і кархародона.

Вік канівських гір мільйони й мільйони років...

Юні краєзнавці Канівщини, працюючи за різними напрямками Всеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції «Краса і біль України», вивчають Канівські гори, їхнє геологічне минуле, природу, гірські породи, яружну сітку, цікавляться скам'янілими рештками морських істот, знайдених під час походів і екскурсій.

У 2003 році юні краєзнавці Григорівської школи Канівського району стали лауреатами згаданої експедиції за роботу «Геологічна історія с. Григорівки та його околиць».

Учні Григорівської школи під керівництвом учителя географії О. Третякова, буваючи в походах, звертали увагу на різнокольорові шари осадових порід, що видніються на кручах.

Так, проходячи через урочище Мотузчате, учні обстежили вертикальну кручу висотою 30 м, на якій чітко виділяються шари жовтого, червоного та кремового кольору, відслонення минулих епох. Зацікавившись геологічною історією цих нашарувань, члени загону «Первоцвіт» Григорівської школи розпочали детальне вивчення геохронології.

За картою хронологічної будови України учні з'ясували, що в докембрії на території Українського щита була гірська країна висотою 3—4 км (щит — це піднята ділянка платформи). Відклади докембрію представлені гранітами, гнейсами, кварцитами.

Згодом, у палеозої, унаслідок активних екзогенних (зовнішніх) процесів на місці гірської країни Українського щита залишилася підвищена рівнина.

У кінці девонського періоду в результаті ендегенних (внутрішніх) процесів відбулось опускання Дніпровсько-Донецької западини і наступання моря.

Згідно з геохронологічними даними, море наступало на територію сучасної Канівщини не менш як чотири рази. Найдавніші морські відклади належать до кам'яновугільного періоду (карбону) палеозойської ери, другий наступ моря відбувся на початку юрського періоду. Придніпровська правобережна смуга, у тому числі територія сучасної Григорівки, була на той час береговою лінією моря, що наступало.

Утретє море займало нашу територію в середині крейдяного періоду. Саме тоді вперше після докембрію море залило Український щит і на півдні з'єдналось із океаном Тетис, а на заході — з морями, що вкривали Західну Європу.

Останній «морський» етап геологічної історії Григорівських горбів припадає на палеогеновий період кайнозойської ери. Остаточно територія Черкащини стала суходолом у кінці неогену.

Буваючи в походах до Роженої криниці (пам'ятки історії), учні знаходили на березі Дніпра невеликі кам'яні залишки конічної форми (белемніти) та відбитки черепашок на камені (наутилуси). Конічні раковини белемнітів у народі прозвали «чортовими пальцями».

Доказом «морської» історії с. Григорівки може бути зібрана в піщаних відкладах колекція белемнітів — групи вимерлих морських молюсків класу головоногих. Про це ж розповідають і скам'янілі відбитки наутилусів (рід морських головоногих молюсків) та інших морських молюсків, які також зібрані учнями в околицях села і зберігаються

в Григорівській школі.

Згідно з геологічними даними атласу України, саме узбережжя Дніпра в районі села Григорівка — місце виходу на поверхню порід юрського періоду, тобто доби розквіту динозаврів.

Ця інформація спонукала учнів до пошуку юрських порід (кольорових глин, пропластованих пісками). Але в польових дослідженнях школярі виявили, що юрські породи перекриті четвертинними відкладами алювіального (наносного) типу — пісками, суглинками, супісками, які досягають товщини 50 метрів.

Намагаючись розкрити до кінця геологічну історію рідного краю, члени екологічного загону «Первоцвіт» Григорівської школи звернулися до довідкових джерел, звідки дізнались, що алювіальні породи нанесені Вюрмським, Окським та Дніпровським льодовиками. («Алювій» — відклади, нагромаджені в долинах річками або струмками.)

Льодовикові епохи і сформували сучасний горбистий рельєф села Григорівки, недаремно він має наукову назву «канівські гляціодислокації». («Гляціологія» —

Вивчення льодовикових відкладів.
Гора Каменуха
с. Григорівка Канівського р-ну

наука про льодовики, їхнє походження, фізичні властивості, розвиток.)

Наочним свідченням дії Дніпровського льодовика є вся територія довкола с. Григорівки. Горби, нагортні льодовиком, складені лесовими (льодовиковими) породами, і кам'яні брили, що лежать на поверхні з тих часів, — це докази «льодовикової» історії нашого краю.

Мегаліти (споруди, складені з величезних каменів) виявлені учнями на горі Каменуха та в урочищі Ярок, різноманітні види осадових порід, скам'янілі рештки вимерлих істот свідчать про непросту геологічну історію рідного краю, яку варто вивчати і в майбутньому...

Ще в недалекому минулому Канівські гори були лісовим краєм. Ковилово-різнотравний степ займав переважно верхівки горбів і південні крутосхили. Та вже до початку ХХ ст. завдяки людській діяльності лісовий покрив значно зменшився. Неодноразове вирубування лісу призвело до заміни основної породи дуба грабом.

Грабові ліси Канівських гір розташовані на східній межі їхнього поширення у Європі. Тут знаходяться також найбільш північні та східні місця зростання ряду європейських рідкісних рослин: *підсніжника звичайного*, *скополії карніолійської*, *цибулі ведмежої*, *ранника весняного*.

На затінених північних схилах зустрічаються реліктові рослини, що збереглися тут з льодовикових часів: *багаторядники Брауна* та *шипуватий, голокучник дубовий* та *грушанка мала*. На добре освітлених південних схилах можна зустріти реліктів уже теплішого міжльодовикового періоду — *чину рябу*, *шоломницю*.

У районі Канівських дислокацій виявлено понад 10 тисяч видів безхребетних тварин (усього в Україні — 25 тис. видів). Серед них багато занесених до Червоної книги України. Це *дибка степова*, *красотіл пахучий*, *жук-олень*, *вусач великий дубовий*, *джміль моховий*, *бражник «мертва голова»*, *ведмедиця Гера*, *махаон* та інші.

Хребетні тварини представлені видами птахів, ссавців, земноводних, плазунів. Серед них також є цілий ряд рідкісних видів. Це *орлан-білохвіст*, *чорний лелека*, *змієїд*, *сіра чапля*...

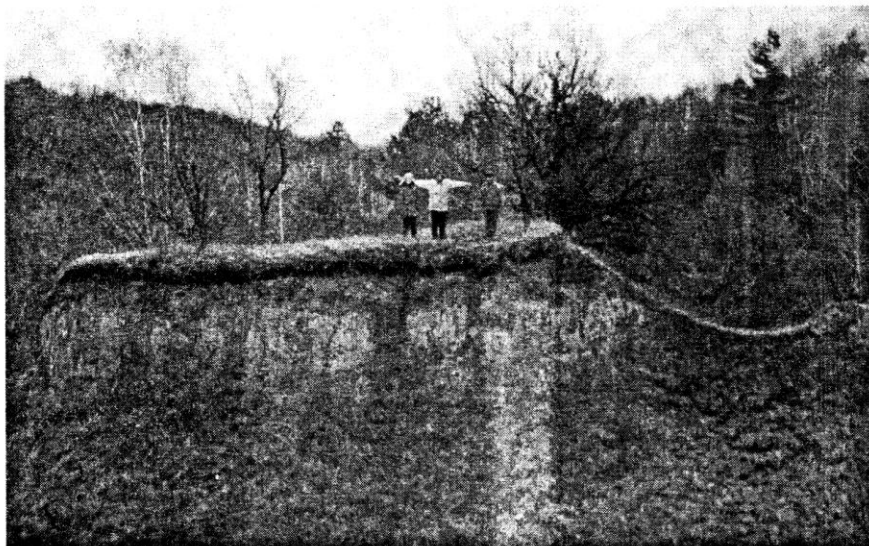
Тут, на Канівських горах, зійшлися віки. На порівняно невеликій території знайдено пам'ятки всіх епох людського суспільства, починаючи з палеоліту. Тут розкопано житла мисливців на мамонтів і поселення першої землеробської культури, яку іменують трипільською (археологи виділяють локальний (канівський) варіант цієї культури), археологічні пам'ятки племен бронзового віку і городища скіфів-борисфенітів.

На Канівських горах знайдено найбагатші старожитності росів. На стрімкій Княжій горі розкопано стольний град племен росів — Родень. Саме тут колись російська народність, саме з цих країв походить «Руська земля».

На невеликому просторі літописи зафіксували чотири міста — Канів, Родень, Заруб, Товарів. Намисто міст, фортець, селищ утворювало єдину систему господарю-

вання та оборони. У них відбувалися події, вікопомні для України-Русі.

Ось так історія і природа обрали цей край першорядним районом слов'янського розвою. Канівські гори воістину стали землею, де виколюсувався східнослов'янсь-

Канівські гори

кий мікрокосмос. Дивовижний регіон Канівської Надніпрянщини і Нижнього Поросся взагалі вважається прабатьківщиною східних слов'ян.

На території найвищої частини Канівських гір створено в 1923 р. Канівський природний заповідник. Основне призначення — охорона й дослідження природних комплексів. У рельєфі заповідника виділяються куполоподібні гори Княжа, Мар'їна, Пластунка, Велике і Мале скіфські городища, Верхні і Нижні Грушки, Чернеча (нині Тарасова).

На Чернечій горі знаходиться могила українського генія Тараса Шевченка.

Саме з цієї гори видно «І Дніпро, і кручі...», як і заповідав поет.

Список літератури

1. Палієнко Е. Т., Мороз С. А., Куделя Ю. А. Рельєф та геологічна будова Канівського Придніпров'я. — К., 1971.
2. Новикова В. І. Географія Черкаської області. — Черкаси: Вибір, 2000.
3. Географічна енциклопедія України. Т. 2. — К.: УРЕ, 1990.
4. Канівський державний заповідник: Путівник. — Дніпропетровськ: Промінь, 1978.
5. Канівський природний заповідник: Путівник. — Канів, 1999.
6. Бондар М. Н. Минуле Канева та його околиць. — К.: Вид-во Київського університету, 1971.
7. Іщенко М. Є., Сорокопуд І. І., Мотов Л. Г. Канів. — Дніпропетровськ: Промінь, 1969.
8. Чорний М. Г. Музей природи Канівського природного заповідника: Путівник. — Канів, 1999.

Євгенія Янкова, методист Канівського районного методичного кабінету;
Володимир Баранник, керівник туристсько-краєзнавчого клубу «Вік» Канівського районного Будинку школярів та юнацтва, Черкаська область

МІЙ РІДНИЙ КРАЙ, МОЯ ЗЕМЛЯ...

Історико-народознавчий турнір ерудитів

Володимир БАРАННИК, учитель історії Литвинецької школи, Канівський р-н, Черкаська обл.

Одним із видів роботи з учнями 4-х класів у ході проведення екскурсійного тижня може стати змагання інтелектуалів. Протягом навчального року учні — учасники історичного краєзнавчого гуртка вивчають історію рідного краю, відвідують краєзнавчий музей. Логічним завершенням цієї роботи може стати турнір ерудитів. До такого турніру краще готуватися разом з учителем історії. Завдання та конкурси слід підбирати відповідно до рівня підготовки дітей. Особливо яскраві враження від такого турніру залишаються у школярів, якщо провести його у музеї або під час екскурсії.

Хто не знає минулого, той не має майбутнього.

З народного

Мета: в умовах змагання допомогти учням закріпити знання, набуті на заняттях гуртка з краєзнавства і народознавства; зберегти і передати кращі надбання національної культури, які були виплекані протягом століть українським народом; розвивати вміння логічно мислити, швидко порівнювати й аналізувати факти, робити висновки, правильно формулювати і відстоювати власну думку; виховувати в учнів почуття гордості за свій народ, свою Батьківщину; формувати повагу до суперника, чесність і порядність; сприяти зміцненню контактів між учнями.

Обладнання: до туру «Крученики» — таблички із зашифрованими термінами, «П'яте колесо до воза» — таблички з логічними ланцюжками.

ХІД ТУРНІРУ

I. ОРГАНІЗАЦІЯ УЧНІВ ДО РОБОТИ.

Девіз турніру діти читають з дошки (якщо турнір відбувається у класі) або отримують завдання зібрати аркуші із записаними на них словами й прочитати девіз змагання.

Перед змаганням (якщо воно відбувається у ході екскурсії) потрібно приготувати комплекти аркушів різних кольорів зі словами девізу і сховати їх на певній території. Командам потрібно якнайшвидше зібрати аркуші відповідного кольору та скласти вислів, який і стане девізом змагання: «Пізнати нове і цікаве, зрозуміти важке й загадкове, перевірити вивчене і зрозуміле!»

II. ПРОВЕДЕННЯ ТУРНІРУ.

Доцільно проводити кожен окремих етап турніру під час зупинки у ході екскурсії.

I тур «Розминка».

Із запропонованих чотирьох відповідей на поставлене запитання потрібно якнайшвидше знайти правильну. За правильну відповідь, дану з першого разу, — 3 бали, з другого — 2, з третього — 1. Команди відповідають по черзі. Розпочинає та, яка раніше готова дати правильну відповідь. Час на обдумування — 15 секунд.

Запитання.

1. Межиріцька стоянка первісних мисливців на монументи відноситься до періоду:

- раннього палеоліту;
- середнього палеоліту;
- пізнього палеоліту;
- мезоліту.

2. Яка з домашніх тварин завинила перед богом у день народження Ісуса Христа:

- вівця; — віл;
- кінь; — кіт?

3. «Глаголиця» — це:

- давньоруська абетка;
- кінська збруя;
- молитва до бога Перуна;
- стержень для письма.

4. «Щедруха» — це:

- вечір під Новий рік;
 - курка-несушка;
 - наколядоване у Свят-вечір добро;
 - щедра жінка.
5. Столицею реєстрових козаків було місто:
- Батурин; — Глухів;
 - Трахтемирів; — Чигирин.

II тур «Народ скаже як зав'яже».

Продовжити народну мудрість. На обдумування відповіді дається не більше 5 секунд. Відповідь приймається від будь-якого гравця команди, але лише одна. За точну відповідь — 2 бали, за приблизну — 1 бал. Першою стартує команда, яка прогала в першому турі. Вона вибирає і варіант, за яким працюватиме.

Варіант А

- Не побігаєш — не... (пообідаєш).
- Дивись на зріст, та питайся... (розуму).
- До добра — як до ярма, а до зла — як до... (меду).
- Сила воляча, а ум... (курячий).
- Чого розумний стидається, тим дурний... (величається).
- Розум носить не сива борода, а... (голова).

Варіант Б

- Потрібно учитися, завжди... (пригодиться).
- Без діла слабіє... (сила).
- Щоб лиха не знати, треба рано... (вставати).
- Малі діти їдять хліб, а великі... (серце).
- Чоловік без розуму, як сніп без... (перевесла).
- Труднощі мучать, зате розуму... (учать).

III тур «Крученики».

Необхідно розшифрувати закручений термін і дати йому визначення. На обдумування — 30 секунд. В обговоренні бере участь уся команда. Відповідає один член команди. Першою відповідає команда, яка раніше готова. Правильна розшифровка терміна — 1 бал. Правильне визначення терміна — 2 бали.

Завдання.

СТІНАДИЯ — ДИНАСТІЯ — кілька правителів одного роду.

ТАЛИКА — КАЛИТА — обрядовий хліб, який готували на Андрія.

НОРОБА — БОРОНА — знаряддя для розпушування та очищення ґрунту.

ДИНОКЛЕЙ — КЛЕЙНОДИ — військові знаки українського козацтва.

ТЬМАГЕН — ГЕТЬМАН — старший, головний начальник козаків.

СЛЕМОРЕ — РЕМЕСЛО — мистецтво виготовлення певних предметів.

IV тур «Брейн-ринг».

Необхідно дати відповідь на запропоноване питання. В обговоренні бере участь уся команда. Відповідь приймається від одного гравця. Час на обдумування — 1 хвилина. Першою відповідає команда, яка раніше готова. Правильна відповідь — 3 бали.

Запитання.

1. У давній педагогіці відома «березова каша», якою учнів частували не лише по суботах. Її «підсипали», «сипали», «давали». «Годували» також «дубовим салом», «товчениками», «бобами». А що було потрібне для приготування «березової каші»? (*Різка.*)

2. Праця є батьком багатства. А що є матір'ю багатства? (*Земля.*)

3. У Книзі книг записані такі слова:

«Не підніме народ на народ меча,
І не підуть більше навчатися воювати,
І перекують мечі свої на рала...»

А на що вони перекують свої списи? (*На серпи.*)

4. Він каже, що він цар, що порівняно з ним навіть срібло і золото — лише болото. Хто він? (*Хліб.*)

5. «Є люди, які не шанують золота, але немає людини, яка б не потребувала її», — читаємо в давньоримському рукописі. А ще вона є мірилом дружби і знайомства. Кажуть, з її допомогою можна пізнати людину, хоча для цього потрібний певний час. Назвіть її. (*Сіль.*)

V тур «П'яте колесо до воза».

Необхідно із запропонованого логічного ланцюжка вилучити термін, який йому не відповідає. На обдумування — 1 хвилина. Відповідає один член команди. За визначення невідповідності з першого разу — 3 бали, з другого — 2, з третього — 1. Відповіді команд чергуються. Для обдумування нового варіанта відповіді дається 10 секунд. За правильне визначення того, що об'єднує інші терміни ланцюжка, — 2 бали.

Логічні ланцюжки.

1. Волока — день — десятина — драпак — морг.

(*Не відповідає драпак — знаряддя для повторного обробітку землі. Все інше — одиниці вимірювання земельної площі.*)

2. Аскольд — Володимир — Ігор — Олег — Святослав.

(*Не відповідає Аскольд — князь із династії Києвичів. Усі інші — князі з династії Рюриковичів.*)

3. Бредень — волок — горно — невід — ятір.

(*Не відповідає горно — споруда для випалювання керамічних виробів. Усе інше — рибальське знаряддя.*)

4. Бунчук — хоругви — литаври — печатка — сагайдак.

(*Не відповідає сагайдак — колчан для стріл. Усе інше — козацькі клейноди.*)

5. Калач — коливо — коровай — лежень — шишка.

(*Не відповідає коливо — ритуальна поминальна страва. Усе інше — назви весільного обрядового хліба.*)

VI тур «Далі... далі... далі...».

Протягом 1 хвилини 30 секунд треба дати відповідь на якомога більшу кількість запитань (якщо відповіді не знають, говорять «далі»). Відповідь приймається від будь-якого члена команди. Правильна відповідь — 1 бал. Розпочинає тур команда, яка програє, при цьому обирає варіант, за яким буде працювати.

Варіант А

1. Найвідатніша пам'ятка давньоруської літератури. (*«Слово о полку Ігоревім».*)

2. Ім'я батька Тараса Шевченка. (*Григорій.*)

3. Що воно за трава, що й сліпий бачить? (*Кропива.*)

4. Скільки є заповідей Божих? (*Десять.*)

5. Який князь загинув від укусу змії? (*Олег.*)

6. Чого не можна наздогнати? (*Власної тіні.*)

7. Як звалися старовинні українські меблі, що зростили український народ? (*Колиска.*)

8. Який народ у XII ст. Русь завоював? (*Монголи.*)

9. Найбільш відомий казковий музичний інструмент. (*Сопілка.*)

10. Як звали сестру Кия? (*Либідь.*)

11. Культова споруда. (*Церква.*)

12. Він — усьому голова. (*Хліб.*)

13. Давньослов'янське свято літнього сонцестояння. (*Івана Купала.*)

14. Фарбовані або орнаментовані курячі яйця. (*Писанки.*)

15. Без чого нема України? (*Без верби і калини.*)

Варіант Б.

1. Ім'я дружини Тараса Шевченка. (*Поет не був одружений.*)

2. Священна книга християн. (*«Біблія».*)

3. Хто першим входить в нову хату? (*Кіт.*)

4. Поле, яке відпочиває. (*Пар.*)

5. Великодній хліб. (*Паска.*)

6. Хто автор «Слова о полку Ігоревім»? (*Невідомо.*)

7. Що дістане потилицю зубами? (*Гребінець.*)

8. Велике зібрання творів Шевченка. (*«Кобзар».*)

9. Хто вважається автором «Повісті минулих літ»? (*Нестор.*)

10. Хто був куплений за три копи? (*Коза-дереза.*)

11. Найбалакучіша жінка українських народних казок. (*Язиката Хвеська.*)

12. День Святої Покрови. (*14 жовтня.*)

13. Найвідоміший казковий фрукт. (*Яблуко.*)

14. Одиниця рахунку восени. (*Курчата.*)

15. Старовинний бар для відпочинку. (*Корчма.*)

III. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ ТУРНИРУ.

Заключне слово ведучого. Нагородження переможців.

ВОНИ БОРОЛИСЯ ЗА БАТЬКІВЩИНУ

ЛИСТ ІЗ ФРОНТУ: МІСТОК ПАМ'ЯТІ З МИНУЛОГО В МАЙБУТНЄ

*"Доброго дня, дорогі мої батьки - дорогі батьку і мамо! В перших рядках свого листа передаю Вам свій синівський привіт, масу найкращих побажань у Вашому старенькому житті. Я поки що живий і здоровий, чого і Вам бажаю, дорогі батьки. Листів від Вас не отримував, але сам написав 6 листів. Вислав фото. Якщо отримаю від вас листа, то вишлю грошей поштою. Можете мене привітати - мене нагородили орденом. Живу поки що добре. Погода дуже погана: то дощ, то сніг - грузько. Пишіть, як Ви живете, як наші рідні і знайомі. Пишіть усе. Я ніяк не дочекаюся від Вас листа. Поки що все, дорогі мої батьки, дорогі батьку і мамо!
Цілую Вас міцно".*

Цього листа, до щойно звільненого від німецьких окупантів рідного села Литвинець, написав гвардії лейтенант Сергій Олександрович Двигун 19 лютого 1944 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни Сергій Олександрович перебував із 20 жовтня 1942 року: воював на Сталінградському, Південному та 4-у Українських фронтах.

Будучи командиром взводу управління 6-ї батареї 192-го гвардійського артилерійського полку 87-ї гвардійської стрілецької дивізії, він весь час знаходився в бойових підрозділах піхоти, особисто корегував вогнем батареї, якій вдалося знищити мінометну батарею і два танкових кулемети ворога, надавши можливість нашій піхоті просунути вперед у боях у районі села Нейдорф на півдні України. 10 жовтня 1943 року в районі села Октоберфельд наш земляк виявив замасковані танки ворога, особисто сам відкрив по них вогонь батареї і підбив та підпалив три німецькі танки.

У районі Нейнесу 24 жовтня 1943 року він виявив і вог-

нем батареї знищив спостережний пункт противника. В районі хутора Саги Миколаївської області при ліквідації угруповання противника на лівому березі Дніпра ним були виявлені і знищені вогнем замасковані артилерійська та мінометна батареї ворога.

Саме за ці подвиги та проявлені при цьому мужність і героїзм 29 січня 1944 року, в переддень звільнення свого рідного села, С.Г. Двигун був нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня.

Та не довго йшли у звільнений Литвинець фронтові листи від відважного земляка, не довго раділи їм сивочолі батьки. 9 квітня 1944 року Сергій Григорович помер від отриманих у бою ран і був похоронений в селі Макарівка Каланчакського району Херсонської області. Останній бій нашого земляка описав генерал-лейтенант Іван Семенович Стрельбицький у своїй книзі "Штурм":

"Командир взводу лейтенант Двигун наступав разом із передовими піхотними підрозділами. Коли бійці потрапляли під несподіваний вогонь воро-

га, офіцер швидко виявляв ціль і, корегуючи вогонь, знищував її. В цьому полягали його обов'язки і він добросовісно їх виконував.

При прориві Перекопських позицій ворога 8 квітня 1944 року від вогню керованої ним батареї було знищено 2 спостережних пункти, 5 дзотів, 5 кулеметів, близько шістдесяти солдатів і офіцерів ворога та забезпечено прорив оборони противника на ділянці наступу підтримуваної роти.

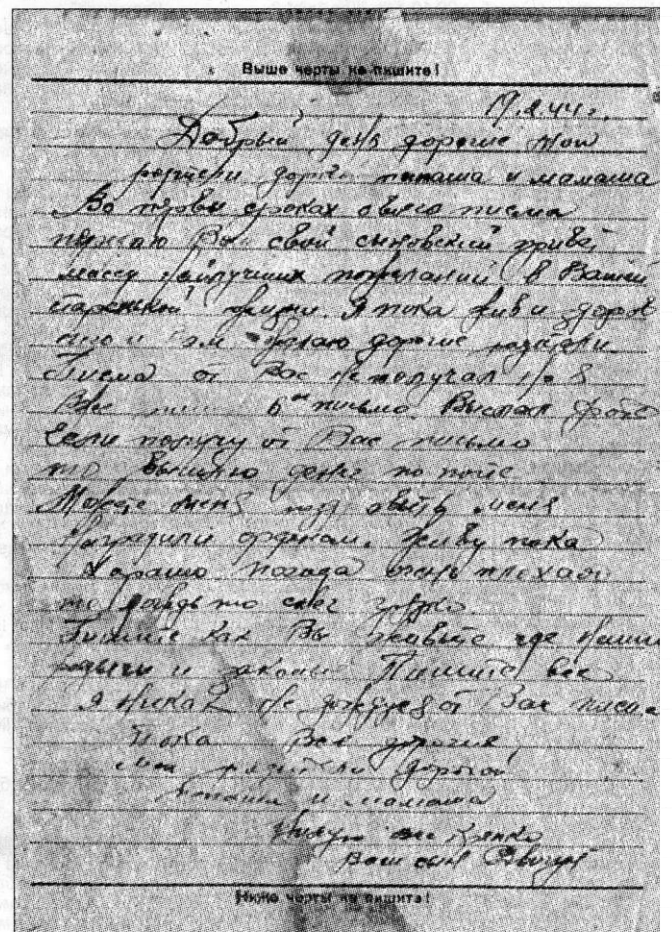
9 квітня 1944 року фашисти, розпочавши контратаку 11 танками та двома батальйонами піхоти, що підтримувалися сильним артилерійськомінометним вогнем, почали відтісняти нашу піхоту з зай-

нятих позицій. Лейтенант Двигун, жертвуючи собою, не залишив свого спостережного пункту і опинившись у розташуванні ворога, продовжував керувати вогнем дивізіону Противник тричі намагався захопити відважного офіцера полон, але він, викликаючи вгонт на себе, відбив усі його спроби.

Після годинного бою контратака фашистів була відбита. На полі бою противник залишив 3 підбитих танки, 21 убитих солдат і офіцерів, 1 кулеметів, 290 гвинтівок і аетоматів. Коли радянські піхотинці повернулися на свої позиції, на дні воронки вони виявили смертельно пораненого лейтенанта Двигуна, який стікаючи кров'ю, продовжував керувати вогнем дивізіону".

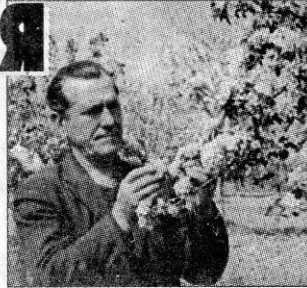
За виявлену самовідданість і героїство литвинчани С.Двигун посмертно представлений до присвоєння йому звання Героя Радянського Союзу та, на жаль, був нагороджений лише орденом Вітчизняної війни I ступеня.

Підготував
Володимир БАРАННИ

АНАТОЛІЙ ТУЗ - ВЧЕНИЙ СВІТОВОГО РІВНЯ

Напевно, й уві сні не снилося хлопчачу з села Яблунів, що колись він досягне таких висот науки, що товариші по роботі та знайомі з гордістю і пошаною говоримуть: "Доктор сільськогосподарських наук Анатолій Степанович Туз" (на фото)

Народився Анатолій Степанович у важкі післяреволюційні часи - в 1919 році. Працював на землі змалку: на канікулах возив воду, вантажив і відвозив на тік зерно, боронував і орав землю, пас коней. Земля навчила його працювати, зробила громадянином, ученим. Коли підійшов час вибирати професію, не сумнівався: буде садівником. Увесь запал молодості віддавав Анатолій освоєнню майбутньої професії в Харківському сільськогосподарському інституті. У жовтні 1939р. Канівський райвійськкомат призвав його до лав Червоної Армії. Службу Анатолій ніс у 1-й Московській моторострілецькій дивізії. У травні 1941р. за спеціальним набором він став курсантом 3-ї Військово-авіаційної школи в м.Сталіногорську. Проте стан здоров'я не дозволив йому підкорювати повітряні простори. З жовтня 1941р. по листопад 1942р. А.Туз, будучи розвідником, старшиною розвідроти, воює у складі 15-ї Окре-

мої стрілецької бригади на Північно-Західному фронті. В складі частин Західного і Білоруських фронтів він пройшов тисячі кілометрів військових доріг: Новоград-Волинський, Горб, Люблін, Лодзь, Познань, Франкфурт-на-Одері, Магдебург, Берлін - ось етапи його бойового шляху. За участь у боях під Старою Руссою Анатолій Туз був нагороджений медаллю "За бойові заслуги", друга медаль "За бойові заслуги" стала підсумком боїв на річці Вісла, а орден Червоної Зірки прикрасив груди воїна за бої під Берліном.

Після демобілізації мрії юності привели А.Туза в Ташкентський сільгоспінститут на факультет плодоовочівництва. Ще будучи студентом, А.С. Туз часто бував на Середньоазіатській станції Всесоюзного інституту рослинництва, цікавився дослідженнями вчених. Декілька років працював молодшим науковим співробітником на Середньоазіатській станції інституту рослинництва в лабораторії плодівих культур. У 1954-1959 роках наш земляк працював завідувачем Ферганським опорним пунктом Інституту садівництва ім. Р.Р. Шредера, а в 1961 році успішно захистив кандидатську дисертацію. Наступну частину своєї трудової діяльності - а це більше тридцяти років - А.Туз провів на Майкопській дослідній станції Всесоюзного інституту рослинництва, пройшовши шлях від наукового співробітника до заступника директора з наукової роботи.

"Щоб вивести хороший сорт, - говорив Анатолій Степанович, - потрібно отримати велику кількість гібридних сіянців, серед яких треба вибрати якнайкращі, такі, що відповідають селекційному завданню. Зазвичай із тисячі сіянців вдається виділити тільки дватри кращих, придатніших для виробничого випробування. На це може піти не менше тридцяти років". Утім, самому Анатолію Степановичу вдалося

значно прискорити селекційний процес. Так, наприклад, для видення нових сортів груш "Ясна", "Веснянка", "Кубанка" в нього пішло п'ятнадцять років. Уперше в Росії він отримав нові сорти груш із плодами яскраво-червоного кольору - "Бірюзова" і "Незабудка", які сьогодні широко використовуються в селекції.

Під його керівництвом досліджувалася найбільша сортова і видова колекція груш, що налічує близько тисячі сортів. Тут можна знайти сорти груш із США, Франції, Англії, Китаю, Японії, Австралії, Ірану, Алжиру та інших країн. На сьогодні колекція груш Майкопської станції налічує близько 1200 видів і сортів; вона є найповнішою в Росії.

За плідну наукову роботу Анатолій Степанович Туз був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1971р.) і медаллю "За доблесну працю в ознаменування 100-річчя з дня народження В.І. Леніна", значком "Відмінник соціалістичного сільського господарства". А 1971 року йому було присуджено науковий ступінь доктора сільськогосподарських наук. Анатолій Степанович був автором більше 60 друкованих робіт. Йому вдалося підготувати чудову зміну - донька Ірина виявилася гідною спадкоємицею справи батька, який, на жаль, помер у 1998 році. Сьогодні Ірина Анатолівна - доктор наук, продовжує успішно працювати на Майкопській дослідній станції.

Володимир БАРАННИК
учитель історії
Литвинецької ЗОЦ

ПАМ'ЯТЬ НЕЗГАСНА

Все більше віддаляються від нас у часі грізні і важкі роки Великої Вітчизняної війни. А пам'ять таки живе! Подвиги полеглих захисників Батьківщини, їхня стійкість і мужність увічнені в бронзі та граніті пам'ятників, у мармурі обелісків та меморіалів, у назвах вулиць та площ, у творах літератури і мистецтва. І в народі. Бо саме народ є найпильнішим оберігачем Світлої Пам'яті, яка передається, як святиня, у спадщину прийдешнім поколінням.

Не один рік маловідомі сторінки Великої Вітчизняної війни на території Канівщини досліджують члени туристсько-

ко-краєзнавчого клубу "Вік" Канівського районного Будинку школярів та юнацтва, що діє на базі Литвинецької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів.

Ідучи назустріч 65-ї річниці Перемоги, члени клубу прийняли рішення уточнити списки воїнів Радянської Армії, що загинули на території їхніх рідних сіл Литвинець та Ковалі.

У результаті копійної роботи вони встановили 59 імен до цього часу невідомих, полеглих захисників нашої Вітчизни, встановили зв'язки з сім'ями родинників, чотири з яких вперше довідали про місця поховання близьких їм людей.

Розміщуючи свою інформацію про розшук рідних червоноармійців Ткаченка Івана Ан-

дрійовича (пропав безвісти 12 серпня 1941 року в районі с.Ковалі) на сайті "Червоний Лиман - перлина Донбасу", члени клубу навіть не сподівалися, що до процесу пошуку підключаться журналісти міськрайонної (Краснолиманський район Донецької області) газети "Зоря". Із сторінок свого часопису вони звернулися до жителів с.Яцьківки з проханням розшукати родичів солдата.

Уже через тиждень зор'янам зателефонували і повідомили, що знають загиблого. А невдовзі до редакції завітала онука червоноармійця - Любов Василівна Соловйова. Принесла довоєнне фото дідуся і похоронку.

Таж, завдяки роботі юних пошуковців і активним діям журналістів "Зорі", родина Ткачків через 65 років після закінчення війни дізналася про місце загибелі дорогої їм людини.

із метою відвідання місця загибелі свого батька та діда, приїхали у гості до литвинецьких школярів.

Відевідавши шкільну краєзнавчу кімнату та залишивши подяку членам клубу "Вік" (на знімку ліворуч) за те, що вони "допомагають людям знайти шляхи один до одного, навіть через довгі роки", гості направилися до Братської могили у с.Ковалі.

До сліз хвилюючими стали сповідь сивоголового сина, якому в день смерті батька виповнилося лише 12 днів та авторський вірш у виконанні онучки солдата.

Благословенна й радісна година

Безсмертна буде в пам'яті екікі,

Коли єдиний син знайшов могилу,

А другий син... два роки не дожив.

Не знала і дочка, де її батько.

В якій краї,

в якій землі лежить

Та дякувати Богу й добрим Людям

Допомогли могилу нам знайти...

Привезли гості з собою і землю з могили дружини Ткаченка Івана Андрійовича - Софії Тимофіївни, яка сама вивела у світ трьох дітей, та могили їх сина Василя і доньки Ніни (нині вже покійних). Взятя з собою ковалівська земля, нарешті, подалася їхні душі. На завершення свого візиту гості відвідали Шевченківський національний заповідник та Меморіал Слави в місті Каневі.

Володимир БАРАННИК, керівник туристсько-краєзнавчого клубу "Вік" районного Будинку школярів та юнацтва

РОДИНА ТКАЧЕНКІВ ТА ДИРЕКТОР ЛИТВИНЕЦЬКОЇ ЗОШ ЛЮБОВ БАСИСТА БІЛЯ БРАТСЬКОЇ МОГИЛИ В С.КОВАЛІ

